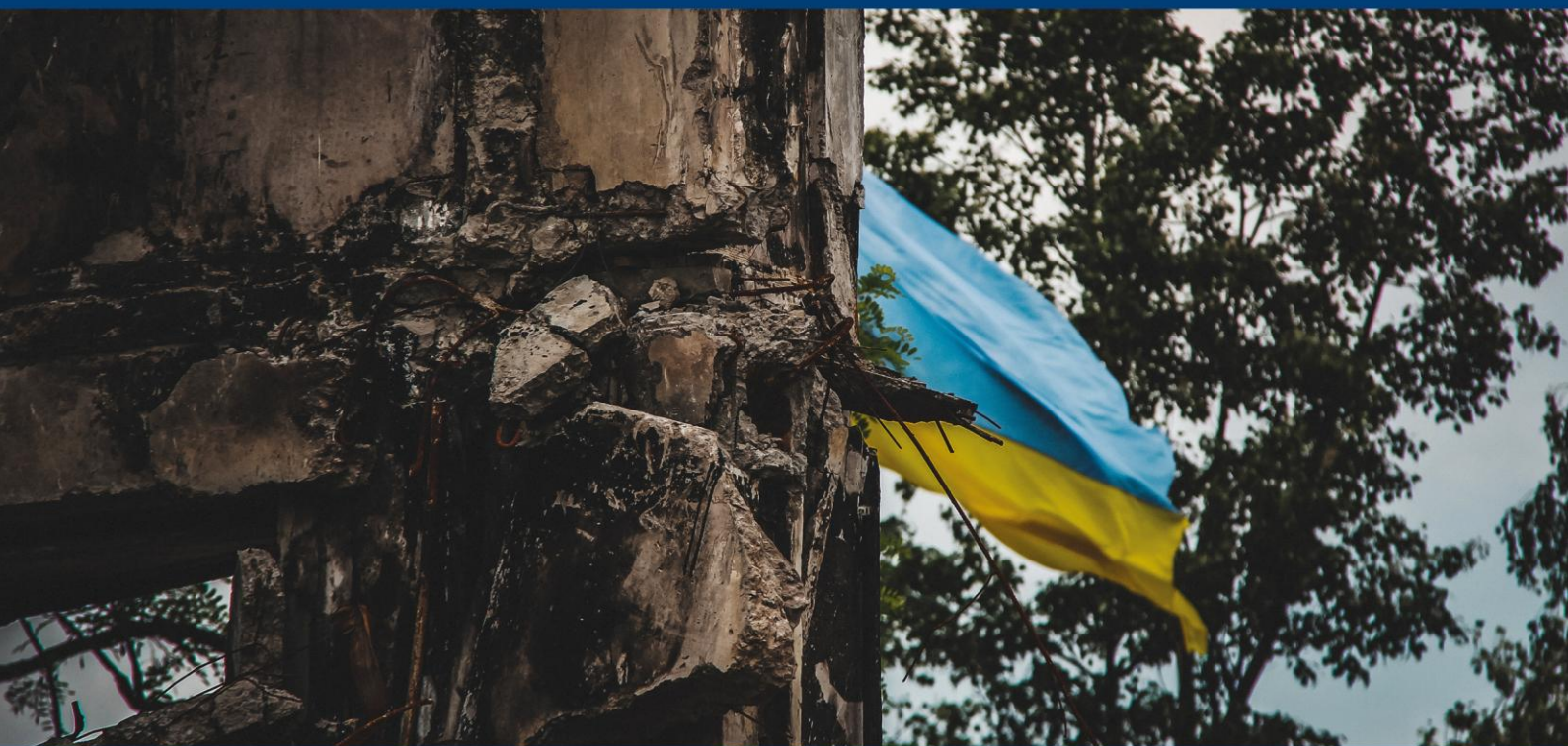

Гендерний вплив повномасштабного російського вторгнення на пріоритети **українських депутатів**

Повний звіт

Гайді Райлі
Ксенія Оксамитна
Олена Сотник

Червень 2025 р.

Foreign, Commonwealth
& Development Office

Відмова від відповідальності

Автори доклали всіх зусиль, щоб забезпечити точність змісту цього звіту на момент публікації, і тому не несуть жодної відповідальності за будь-які збитки, яких може зазнати будь-яка особа в результаті використання його змісту.

Всі права на цю книгу, включаючи авторське право, належать Вестмінстерській фундації за демократію (WFD) і захищені британським та міжнародним законодавством. Жодна частина цього дослідження не може бути скопійована, розповсюджена, перекладена або адаптована без попереднього дозволу WFD. Всі права захищені.

Представлена інформація та думки належать авторам і не обов'язково відображають офіційну позицію WFD, її засновників або уряду Великої Британії. WFD або будь-яка особа, що діє від його імені, не несе відповідальності за наслідки використання інформації, що міститься в цьому документі.

Автори

Гайді Райлі, незалежний консультант та ад'юнкт-дослідник, Школа політики та міжнародних відносин, Університетський коледж Дубліна

Ксенія Оксамитна, доцент кафедри міжнародної політики, Сіті Сент-Джордж, Лондонський університет

Олена Сотник, радник Віце-прем'єр-міністра, Міністра юстиції України

Подяка

Ми хотіли б щиро подякувати всім народним депутатам України, які взяли участь у цьому дослідженні. Ми вдячні за час, який вони виділили у своїх щільних графіках за складних обставин, щоб поспілкуватися з дослідницькою групою.

Ця публікація була повністю профінансована за рахунок грантового фінансування Міністерства закордонних справ, у справах Співдружності та розвитку Великої Британії, на замовлення та під наглядом Магдалени Рандалл-Шаб, Галини Шевчук та Грема Ремшоу, за підтримки Ірини Троян, Шеннон О'Коннелл, Кріса Левіка та Роба ван Левена у забезпеченні якості.

Зміст

Відмова від відповідальності	2
Автори	2
Подяка	2
Зміст	3
Передмова	5
Коротке резюме	6
Основні висновки.....	7
Рекомендації народним депутатам, українським політичним партіям, ВРУ та міжнародній спільноті, які підтримують процес відновлення та реконструкції в Україні.....	9
Вступ	12
Огляд літератури	14
Гендерний трансформаційний потенціал процесів воєнного часу	16
Участь жінок у політиці та лідерство	17
Реконструкція та відновлення України.....	18
Висновки.....	20
Частина 1: Зміна пріоритетів.....	20
Частина 2: Реконструкція та відновлення.....	32
Частина 3: Переоцінка ролі депутата	45
Висновки.....	49
Посилання	52

Список аббревіатур

ОГС	Організація громадянського суспільства
FCDO	Міністерства закордонних справ, у справах Співдружності та розвитку Великої Британії
ВПО	Внутрішньо переміщена особа
МВФ	Міжнародний валютний фонд
ЛГБТІ	Лезбіянки, геї, бісексуали, трансгендери та інтерсексуали
ЧП	Член парламенту
НПД	Національний план дій
ПТСР	Посттравматичний стресовий розлад
ВБ	Велика Британія
ВРУ	Верховна рада України
РРБ ООН	Резолюція Ради безпеки ООН
WFD	Вестмінстерська фундація за демократію
ЖМБ	Жінки, мир і безпека

Передмова

Доктор Магдалени Ранда-Шаб, Вестмінстерська фундація за демократію

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну силою нав'язало українському уряду логіку війни. Ця екзистенційна загроза стиснула час, змінила порядок і звузила нагальні національні пріоритети. Вона також змінила переконання, цінності та бачення, які лежать в основі процесів реконструкції та відновлення і майбутнього України.

Це дослідження пропонує рідкісний погляд на те, як народні депутати України справляються з цим неймовірним тиском. Воно відображає їхні пріоритети, амбіції, страхи та надії на третьому році жорстокої російської агресії. Хоча повномасштабне вторгнення посилює виконавчу владу в умовах воєнного стану, депутати активно відстоюють сміливе бачення майбутнього. Багато з них поділяють бажання не просто відбудувати, а трансформувати країну.

Це дослідження показує, що гендерна рівність, інклюзивне врядування та політичне лідерство жінок залишаються спільними цінностями серед депутатів. Це обнадіює, оскільки ці сфери часто ризикують бути відкладеними під тиском війни та патріархального мислення¹, незважаючи на докази того, що вони є критично важливими для сталого та справедливого відновлення та реконструкції.² Однак серед депутатів існують різні уявлення про те, що означає просування цих пріоритетів на практиці, оскільки нагальність війни затьмарює дебати, досвід і потреби окремих осіб і соціальних груп. Те, як ці пріоритети будуть реалізовані, покаже ступінь системних змін, яких прагнуть українці.

Оскільки Україна переживає один з найвідповідальніших моментів у своїй історії, прихильність демократичним стандартам може допомогти країні реагувати на нагальні потреби населення, не жертвуючи при цьому довгостроковими перетвореннями.³ Вони покращують здатність державних інституцій вирішувати соціальні проблеми комплексно. Вони забезпечують прозорість процесів зважування компромісів у політичних реформах і бюджетних асигнуваннях, захищають інклюзивність, рівність і підзвітність. Вони допомагають запобігти тому, щоб домінуючі наративи заглушали голоси маргіналізованих. Вони будують політичні системи, які зміцнюють соціальну згуртованість і слугують різноманітним потребам населення; в Україні проживає 39 мільйонів людей, серед яких:

- понад 2 мільйони солдатів, серед яких багато вчорашніх цивільних, які також служать в армії⁴,
- мільйони цивільних волонтерів, які підтримують цілі оборони у своєму цивільному житті,
- понад 3,7 мільйона внутрішньо переміщених осіб⁵,
- мільйони матерів, дружин, сестер і бабусь, які виконують неоплачувану роботу з догляду,
- 6,9 мільйона біженців⁶,
- 12,7 мільйона людей, які потребують гуманітарної допомоги, в тому числі майже 2 мільйони дітей.⁷

Вестмінстерська фундація за демократію (WFD) пишається тим, що підтримує Верховну Раду України та її членів у цих процесах. Ми підтримуємо Україну та її Парламент у цей момент

глибокої стійкості та переосмислення. Ми дякуємо народним депутатам, які взяли участь у цьому дослідженні серед сирен, руйнувань, відключень електроенергії та невизначеності. Ми вдячні дослідницькій групі за їхню відданість та конфліктно-чутливі дослідницькі підходи.

Ми сподіваємося, що висновки, викладені в цьому звіті, стануть основою для національних та міжнародних заходів з відновлення та реконструкції, де демократія є фундаментом, на якому будується майбутнє.

Коротке резюме

Повномасштабне російське вторгнення в Україну розпочалося 24 лютого 2022 року. Однак російська військова агресія проти України триває з 2014 року, коли Російська Федерація анексувала Крим та організувала сепаратистський рух на сході країни. Вторгнення справило глибокий травматичний вплив на українське населення, в тому числі на тих, хто представляє український народ у парламенті.

Під час кризи від членів парламенту (депутатів) очікується активне та ефективне управління суспільним життям у відповідь на екзистенційні ризики, прийняття рішень, які впливають на життя жінок і чоловіків, цивільних осіб і військовослужбовців. Однак депутати не застраховані від особистої травми війни і змушені поєднувати її зі своєю публічною роллю осіб, що приймають політичні рішення під час надзвичайної ситуації в країні.

Ситуації конфлікту та небезпеки впливають на пріоритети політичних партій та депутатів. Тоді як війна спричиняє неминуче зміщення пріоритетів у бік безпеки та оборони, довгострокові трансформаційні ініціативи можуть втратити актуальність. Це дослідження, серед іншого, мало на меті визначити, наскільки змінилися пріоритети українських парламентарів, зокрема щодо гендерної рівності та інклюзії.

Повномасштабне російське вторгнення мало гендерний вплив. У той час як воно мало руйнівний вплив на жінок і дівчат,⁸ жінки також зайняли ключові посади в уряді, кількість жінок у збройних силах значно зросла, при цьому жінки відіграють ключові ролі в бізнесі та в гуманітарному реагуванні. Ці фактори відкривають широкі можливості для гендерних перетворень, якщо їх вдасться інституціоналізувати в рамках процесу реконструкції та відновлення. У цьому дослідженні розглядаються як можливості для гендерних перетворень, так і бар'єри на шляху до більшої інклюзивності шляхом вивчення змін у пріоритетах членів українського парламенту.

Плануючи дослідження з гендерної та міжсекторальної перспективи, завдання дослідження полягали у вивченні:

1. Як повномасштабне вторгнення Росії в Україну вплинуло на політичні пріоритети народних депутатів, зокрема щодо гендерної рівності та інклюзії?
2. Яким є бачення депутатів щодо реконструкції та відновлення України?
3. Які бар'єри, на думку депутатів, можуть виникнути в процесі реконструкції та відновлення з точки зору досягнення гендерних перетворень?

4. Як взаємодія з громадянським суспільством формує пріоритети депутатів?

Висновки зроблені на основі 19 напівструктурованих інтерв'ю з чинними членами українського парламенту (Верховна Рада України або ВРУ), які проводилися українською мовою на умовах анонімності. Дослідження проводилося в політично турбулентний час, починаючи за місяць до зустрічі президента Зеленського з президентом Трампом у Білому домі в лютому 2025 року і закінчуючи місяцем пізніше на тлі невизначеності щодо подальшої підтримки з боку США.

ОСНОВНІ ВИСНОВКИ

1. Безпека та суверенітет домінують у політичному порядку денному

- Політичні пріоритети народних депутатів змістилися в бік оборони, територіальної цілісності та міжнародної дипломатії з метою створення політичних і військових альянсів для забезпечення поставок зброї та військового обладнання. Вони також визначили пріоритетами надання та адаптацію критично важливих послуг до умов воєнного часу, таких як освіта, внутрішнє переміщення або фізичний і психологічний вплив вторгнення на цивільне населення.
- Довгострокові реформи в таких сферах, як освіта, децентралізація чи охорона довкілля, втратили свої пріоритети, хоча в політичних дискусіях зберігається довгостроковий фокус на національній ідентичності, інтеграції до ЄС та сталому відновленні.
- Відчуття єдності в українському парламенті переважало в перші місяці після повномасштабного вторгнення, проте з часом почали знову з'являтися регулярні політичні розколи. Депутати повідомили, що це відчуття єдності та консенсусу в перші дні після повномасштабного вторгнення стало важливим моральним стимулом.

2. Гендерна рівність: спільна цінність, різні інтерпретації

- Парламентарі підтримують рівність між жінками і чоловіками. Однак розуміння того, що це означає на практиці, варіюється від вузької рівності, що ілюструє підвищену роль жінок на військовій службі, до ширшої структурної рівності та справжнього фокусу на рівних ролях у прийнятті рішень та лідерстві. Деякі депутатки наголосили на важливості збільшення частки жінок на керівних посадах як на національному, так і на місцевому рівнях для більш інклюзивного процесу реконструкції та відновлення.
- Жінки-депутати висловили занепокоєння щодо згортання досягнень 2019 року, особливо щодо політичного представництва та гендерних квот, і застерегли від спроб їх обійти.

3. Роль жінок розширилася, але гендерні норми зберігаються

- Незважаючи на руйнування, було визнано, що повномасштабне вторгнення сприяло посиленню лідерства жінок у політиці, економіці та військовому секторі.

- Водночас патріархальні гендерні ролі - особливо догляд за дітьми - залишилися непорушними і ризикують посилитися в післявоєнний період, якщо політика не буде розроблена в узгоджений спосіб.

4. Резолюції РБ ООН щодо жінок, миру та безпеки (ЖМБ): фрагментарна обізнаність

- Поінформованість про Резолюції Ради Безпеки ООН щодо ЖМБ та їх виконання були непослідовними. Деякі депутати були активними прихильниками порядку денного з питань ЖМБ; інші не знали про нього або ставилися до нього скептично, посиляючись на розчарування в ООН.
- Деякі депутати сприймали ЖМБ як порядок денний, що переважно асоціюється з мирними переговорами. Потенційна участь жінок у переговорах з Російською Федерацією сприймалася як контрпродуктивна через мілітаризацію та токсичну маскулінізацію російської політики.

5. Змішані почуття щодо ролі парламенту у відновленні та реконструкції

- Народні депутати повідомили, що відчувають обмежений вплив на планування реконструкції, оскільки прийняття рішень централізовано у виконавчій владі. Дехто сприймав це як побічний результат надзвичайного стану і пояснював це преференціями донорів, зокрема Міжнародного валютного фонду (МВФ). Дехто повідомляв, що лише наближені до виконавчої влади особи мали можливість впливати на цей процес.
- Парламентарі часто висловлювали намір «відбудувати краще», обговорюючи пріоритети реконструкції та відновлення України. Було загальне визнання того, що відбудова повинна уникати повернення до статус-кво, який існував до початку повномасштабного вторгнення. При цьому активно підтримувались зусилля з відновлення та реконструкції, поки Україна протистоїть збройній агресії.

6. Реінтеграція ветеранів: національний пріоритет із гендерними прогалинами

- Народні депутати одностайно визначили пріоритети підтримки ветеранів (житло, працевлаштування, психічне здоров'я), але наративи залишаються чоловічо-орієнтованими, що несе ризик відтворення патріархальних гендерних стереотипів, особливо коли жінки беруть на себе додаткові неоплачувані обов'язки з догляду, включаючи догляд за пораненими членами сім'ї ветерана.
- Включення жінок-ветеранів у політичний дискурс було обмеженим, а ветерани ЛГБТІ були переважно невидимими.
- Хоча деякі депутати піднімали питання інклюзії ЛГБТІ без попередження, пов'язуючи його із законодавством про військову службу та цивільне партнерство, дискримінація залишається проблемою.

7. Психічне здоров'я та соціальна згуртованість визнані критично важливими

- Члени парламенту широко визнали психологічні наслідки війни та необхідність відновлення з урахуванням травм.
- Вони передбачають післявоєнну напруженість, домашнє, міжособистісне та кримінальне насильство, а також проблеми з реінтеграцією ветеранів. Народні депутати продемонстрували підтримку послідовним превентивним заходам, спрямованим на зменшення ймовірності цих прогнозів.

9. Жіноче лідерство в громадянському суспільстві є впливовим, але недостатньо використовуваним

- Вважалося, що очолювані жінками організації громадянського суспільства (ОГС) можуть формувати дебати щодо відновлення більш ефективно, ніж народні депутати. Їхній вплив є найсильнішим на місцевому рівні, але формальні механізми залучення ОГС залишаються слабкими.

Рекомендації народним депутатам, українським політичним партіям, ВРУ та міжнародній спільноті, які підтримують процес відновлення та реконструкції в Україні

1. Посилити інклюзивне та підзвітне управління відновленням

а) Посилити парламентський нагляд

Надати депутатам інструменти та повноваження для моніторингу трансформаційного впливу програм відновлення, забезпечення регіональної рівності та демократичної підзвітності.

Інтегрувати гендерно-трансформаційні індикатори в усі інструменти парламентського нагляду для моніторингу прозорості, справедливості та ефективності витрат і планування відновлення.

б) Інституціоналізувати гендерно-орієнтоване відновлення

Включити гендер та інклюзію в усі рамки відновлення: закони, бюджети та донорські координаційні платформи.

Забезпечити, щоб усі нові закони та поправки включали оцінку гендерного впливу та сприяли досягненню трансформаційних результатів.

в) Просувати та адекватно фінансувати реформи для забезпечення гендерної рівності

Забезпечити, щоб усі нові закони та поправки включали оцінку гендерного впливу та сприяли досягненню трансформаційних результатів.

г) Подальше вдосконалення офіційних механізмів залучення громадянського суспільства

Посилити структуровані та забезпечені ресурсами платформи для діалогу та консультацій між депутатами та громадянським суспільством, які б враховували перспективи жінок, низових організацій, ВПО, ветеранів, опікунів, волонтерів та ЛГБТІ-спільнот у національному та місцевому плануванні відновлення та законодавчому порядку денному.

Використовувати факти з місць, щоб впливати на національні та міжнародні програми відновлення.

Створювати коаліції для посилення голосу різних верств населення, щоб ніхто не залишився поза увагою.

2. Сприяти гендерній рівності та трансформаційній інклюзії

а) Підтримувати політичну участь жінок

Захищати та розширювати гендерні квоти для забезпечення сталого політичного представництва жінок на всіх рівнях.

б) Впроваджувати порядок денний з питань ЖМБ у парламенті

Сформувати міжпартійне розуміння порядку денного ЖМБ як практичного інструменту інклюзивного врядування, а не лише дипломатії високого рівня.

Заохочувати депутатів використовувати принципи ЖМБ у законодавчих дебатах та роботі з виборцями.

Використовувати порядок денний ЖМБ як основу для залучення жінок до прийняття рішень щодо відновлення та реконструкції, а також посилення відповідальності за сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, вчинене російськими військами.

Запровадити та посилити механізми парламентської підзвітності для реалізації Національного плану дій з питань ЖМБ.

в) Забезпечити, щоб політика щодо ветеранів була цілісною та трансформаційною

Забезпечити, щоб ветеранське законодавство відображало різноманітність ветеранів, включаючи жінок та ЛГБТІ-людей. Ухвалені законодавчі акти мають бути цілісними, трансформаційними і не залишати нікого поза увагою.

Сприяти інклюзивним наративам про службу та жертвовність у публічному дискурсі та меморіалізації.

3. Інвестувати в соціальну стійкість і психічне здоров'я

а) Розширити гендерно-чутливу психосоціальну підтримку

Інтегрувати послуги, що враховують травму, в національні плани відновлення, адаптовані до потреб ветеранів, депутатів і цивільного населення.

б) Запобігати післявоєнному насильству і соціальній фрагментації

Підтримувати діалог на рівні громад, ініціативи з соціальної згуртованості, запобігання домашньому насильству та інклюзивні ініціативи з реінтеграції з метою пом'якшення соціальної напруженості.

4. Визнати та інституціоналізувати здобутки воєнного часу

а) Вшанувати та зробити видимим внесок жінок у національну оборону та відновлення

Використовувати публічні кампанії та дебати, щоб забезпечити видимість та оцінку ролі жінок у національних діалогах та ЗМІ, а також відобразити їх у цілісних та гендерно-трансформаційних планах відновлення та реконструкції, а також у повоєнній політиці.

б) Просувати права ЛГБТІ через законодавчі реформи

Підтримувати законодавство про цивільне партнерство та антидискримінаційні заходи, особливо у військовій та державній службі.

Вступ

Повномасштабне вторгнення в Україну розпочалося 24 лютого 2022 року. Однак російська військова агресія проти України триває з 2014 року, коли Росія анексувала Крим та організувала сепаратистський рух у Донецькій та Луганській областях. Під час повномасштабного вторгнення Україні вдалося відбити російський наступ у Київській та Чернігівській областях, а також провести успішний контрнаступ у Харківській та Херсонській областях восени 2022 року. Однак, станом на весну 2025 року близько п'ятої частини території України залишається під російською окупацією. Повномасштабне вторгнення призвело до масових людських жертв, руйнування майна та інфраструктури, масового переміщення людей і різко погіршило психологічний стан українського населення.

Війна та відсутність безпеки природно впливають на пріоритети політичних еліт. Метою цього дослідження було, по-перше, зрозуміти, як повномасштабне вторгнення Росії в Україну вплинуло на політичні пріоритети депутатів ВРУ. Дослідження розглядало це питання через гендерну та інтерсекціональну призму, виходячи з припущення, що війна має вплив на гендерні очікування та пріоритети осіб, які приймають рішення. По-друге, дослідження мало на меті визначити пріоритети депутатів щодо реконструкції та відновлення України, включаючи їхнє бачення результатів гендерних перетворень. Нарешті, дослідження вивчало, як взаємодія з організаціями громадянського суспільства та іншими зацікавленими сторонами вплинула на формування пріоритетів депутатів. Результати показують, що хоча повномасштабне вторгнення призвело до депріоритизації низки питань - таких як соціальна політика та інклюзія, довгострокова адміністративна, фінансова та освітня реформи, навколишнє середовище та культура, - деякі трансформації, пов'язані з війною, також створили можливості для жінок та інших структурно незахищених груп. Депутати також наголосили на необхідності активно підтримувати процеси відновлення та реконструкції, незважаючи на те, що війна триває, підкреслили нагальність послідовної ветеранської політики, високо оцінили прогрес у підвищенні обізнаності щодо психічного здоров'я та визначили ризики для суспільної згуртованості, які можуть призвести до зростання насильства в небойових умовах.

Висновки цього звіту мають на меті інформувати програми та ініціативи, спрямовані на підтримку України у захисті її демократичних завоювань та консолідації реформ, поки вона продовжує протистояти російській агресії та розпочинає процес вступу до ЄС.

Методика

Це дослідження проводилося з січня по квітень 2025 року. Початковий дизайн дослідження та відповідні цілі були визначені WFD на основі її роботи у ВРУ. Однак його остаточна версія була розроблена у співпраці з дослідницькою групою, що складалася з двох українських експертів та одного неукраїнського дослідника. Початковий план дослідження передбачав основний фокус на самопочутті депутатів, але на етапі розробки виявилось, що дослідження на цю тему вже проводяться Парламентським центром та Лабораторією законодавчих

ініціатив.⁹ Щоб уникнути дублювання, цілі були більш чітко зміщені в бік політичних пріоритетів, хоча в анкеті залишилося одне питання про самопочуття. Це було корисно для визначення зв'язку між психологічним впливом повномасштабного вторгнення на депутатів і тим, як воно змінило їхні пріоритети.

Окрім вторинних джерел, аналіз ґрунтується на 19 якісних інтерв'ю, проведених з чинними народними депутатами України. Кількісний підхід до дослідження не пройшов оцінку доцільності на ранній стадії розробки методології. Інтерв'ю тривали близько 30 хвилин і проводилися українською мовою, онлайн або особисто в Києві. Дотримувалися суворих етичних стандартів, а респонденти залишалися анонімними. Там, де це було можливо, інтерв'ю записувалися на аудіо, а потім розшифровувалися і перекладалися на англійську мову. Там, де аудіозапис був неможливий, робилися докладні нотатки. Один респондент, який не зміг прийти на інтерв'ю, надав письмову відповідь на запитання анкети. Під час аналізу даних це інтерв'ю було розглянуто з урахуванням того, що письмові відповіді можуть відрізнятися від усних, оскільки респондент мав час сформулювати відповіді у більш офіційній формі.

Було докладено зусиль для забезпечення різноманітності респондентів за статтю, партійною приналежністю, тривалістю перебування на посаді народного депутата, регіоном та віком. Вибірка також мала бути репрезентативною для нинішнього скликання Верховної Ради, обраного у 2019 році, повноваження якого було продовжено у зв'язку з воєнним станом (детальніше див. вставку 1). До остаточної вибірки увійшли 12 жінок і 7 чоловіків. 11 з них представляли правлячу партію, а решта були розподілені між трьома іншими партіями. До вибірки не увійшли політичні сили, які історично симпатизували проросійським позиціям, і які дослідницька група вирішила не включати. 7 учасників були обрані за виборчими округами, а 12 - за партійними списками. Було докладено зусиль для забезпечення регіонального представництва. Хоча були представники з усіх регіонів (схід, захід, південь і центр), через проблеми доступності депутати, які проживають або представляють Київську область, були представлені надмірно. Всі вони були віком від 31 до 46 років, середній вік - 40 років. Це широко репрезентативний віковий діапазон у нинішньому українському парламенті. 15 респондентів були одружені або перебували у цивільному шлюбі, а одинадцять були батьками. Хоча ця інформація була отримана з відкритих джерел, не виключено, що цифри щодо віку, стосунків та батьківського статусу можуть мати певні неточності. Анкета складалася з 16 запитань на теми, пов'язані з пріоритетами, цінностями, бар'єрами для участі та внеском у процес реконструкції та відновлення.

Збір даних проводився в політично турбулентний період, який розпочався напередодні зустрічі президента Зеленського з президентом Трампом у Білому домі в лютому 2025 року і завершився в часи невизначеності щодо подальшої підтримки з боку США. У зв'язку з цим контекстом та дедалі щільнішим графіком роботи депутатів на пізніших етапах стало складно організувати інтерв'ю. Як наслідок, дослідницька група вирішила скоротити кількість респондентів до 19 з початкового плану у 20 осіб. Такий розмір вибірки обмежує дані, на основі яких робляться висновки. Однак надзвичайно повні та детальні відповіді респондентів надали достатньо інформації, щоб визначити тенденції та оцінити нюанси при підготовці висновків.

Вставка 1: Склад Верховної Ради

Вибори до Верховної Ради 9-го скликання 2019 року призвели до радикальної зміни її складу. Вперше в історії України більшість отримала одна партія - "Слуга народу", партія, пов'язана з президентом Володимиром Зеленським.

На кону було 424 з 450 місць, оскільки вибори не проводилися в Криму та частинах Донецької та Луганської областей, які тимчасово не контролюються українським урядом. Було обрано 86 жінок-депутатів та 338 чоловіків-депутатів.

Розподіл місць (за підсумками виборів 2019 р.):

- Слуга народу: 252
- Опозиційний блок: 46
- Опозиційна платформа – За життя: 44
- Батьківщина: 24
- Європейська солідарність: 27
- Група "За майбутнє": 22
- Голос: 20
- Позафракційні депутати: 34.

Результати виборів були безпрецедентними, оскільки понад 80% депутатів отримали мандат вперше. Порівняно з попередніми скликаннями, це більш молодий парламент: 43% депутатів віком до 45 років і 7% віком до 30 років. Відсоток обраних жінок майже подвоївся з 11,6% у 2014 році до 20,3% у 2019 році.

З початку повномасштабного вторгнення з країни втекли понад 20 народних депутатів, пов'язаних з проросійськими політичними силами. На момент проведення дослідження місця в парламенті займав 401 народний депутат.

Огляд літератури

Парламентарі, як окремі громадяни, так і ті, хто несе відповідальність за управління суспільним життям перед обличчям екзистенційних ризиків для безпеки нації, також піддаються психологічному впливу збройного конфлікту. Як і решта населення України, парламентарі страждають від втрат серед рідних і близьких, руйнування майна, тривоги за тих, хто перебуває на фронті або переміщений за кордон, а також занепокоєння за майбутнє країни. Навіть у мирний час тиск, пов'язаний з необхідністю зберігати свої позиції в суспільному житті під постійним контролем, може створювати глибоке напруження для депутатів.¹⁰ Однак під час війни тиск, пов'язаний з підтримкою політичних цілей опору, високим навантаженням і відчуттям незахищеності, накладає на них додатковий відбиток.

Депутати можуть змінювати свої пріоритети у відповідь на зміну безпекового контексту, а також у відповідь на громадський і політичний тиск. Під час екзистенціальної загрози для нації або соціальної групи, такої як війна, неминуче, що політичні пріоритети зміщуються в бік

питань жорсткої безпеки та оборони, залишаючи осторонь деякі попередні пріоритети. Однак дослідження показують, що національна солідарність має тенденцію до зростання,¹¹ і це особливо стосується випадків, коли існує загроза стирання ідентичності групи. У той час як ідентичність стає все більш помітною, збереження культури, спадщини та мови може набувати все більшого значення, оскільки їхній захист перетворюється на елемент опору.¹² Це видно на прикладі того, як українське населення приймає українську культуру і зменшує використання російської мови. Опитування Київського міжнародного інституту соціології показало, що кількість людей, які розмовляють вдома українською мовою, зросла з 52% у 2020 році до 62% у 2025 р. Також спостерігається відродження україномовного книговидавання.¹³

Війна може призвести до депріоритизації довгострокових політичних змін, наприклад, щодо інклюзивності, різноманітності та рівності, оскільки ці питання, як правило, мають менший пріоритет порівняно з нагальним пріоритетом виживання. Однак попередні дослідження показують, що там, де «національна ідентичність» стає найбільш помітною, інші ідентичності, зокрема ті, за які люди могли зазнавати дискримінації, можуть стати більш прийнятними, оскільки військові дії стирають відмінності.¹⁴ Наприклад, хоча гомофобія залишається проблемою в Україні, період після повномасштабного вторгнення став свідком більшого прийняття ЛГБТІ-людей. Якщо у 2016 році толерантність до ЛГБТІ серед населення становила близько 30%, то у 2023 році вона зросла до 58%.¹⁵ Вважається, що певну роль у зміні ставлення до ЛГБТІ-людей, які служать в армії, відіграло більш широке визнання їхньої участі у збройних силах.¹⁶ Більше того, хоча з початку повномасштабного вторгнення в ЗМІ повідомлялося про «піднесення» чоловіків як захисників і героїв,¹⁷ підтримка жінок-військових також зросла. В опитуванні, проведеному у квітні 2022 року, відсоток респондентів, які вважають, що жінки в армії повинні мати рівні можливості з чоловіками, зріс до 80%, що значно більше, ніж 53% у 2018 році.¹⁸

Узгодженість і спільність пріоритетів різних угруповань на ранніх стадіях війни може розпастися, коли насильство продовжується протягом тривалого періоду часу, а населення втомлюється від війни.¹⁹ Тому завдання збереження згуртованості між політичними угрупованнями в середньостроковій і довгостроковій перспективі є нагальним пріоритетом для політичної еліти. Одразу після повномасштабного російського вторгнення українські парламентарі швидко ухвалили закон про запровадження воєнного стану. Він був прийнятий консенсусом у Верховній Раді: за нього проголосували всі депутати, які були присутні та брали участь у голосуванні (300 народних депутатів). Після трьох років війни політична єдність почала слабшати. В умовах воєнного стану неможливо проводити вибори. Однак навесні 2025 року парламент ухвалив постанову про проведення виборів після того, як «буде забезпечено всеосяжний, справедливий і сталий мир».²⁰ Навесні 2025 року серед депутатів точилися дискусії щодо майбутніх виборів.

Гендерний трансформаційний потенціал процесів воєнного часу

Хоча війна є руйнівною, вона також є періодом швидких соціальних змін, які мають потенціал для реконфігурації гендерних владних відносин, «прискорюючи взаємопов'язані демографічні, економічні та культурні зрушення».²¹ Багато написано про те, як конфлікт створює простір для жінок, що дозволяє їм входити в різні сектори і виконувати різноманітні ролі, які раніше були зарезервовані за чоловіками, наприклад, бути головами домогосподарств, політичними активістками і лідерами або служити у військових установах.

Донедавна значна частина феміністичної літератури сходилася на думці, що в постконфліктних суспільствах жінки мають тенденцію до повторної маргіналізації.²² Однак нещодавні дослідження займають більш нюансовану позицію, спираючись на випадки, коли роль жінок під час конфлікту стала каталізатором більшої інклюзії.²³ Наприклад, Беррі (2018),²⁴ пишучи про Боснію, і Ядав (2021), пишучи про Непал²⁵, показують, як участь жінок у бойових діях не лише кинула виклик гендерним ролям, але й збільшила політичну участь жінок на різних рівнях у постконфліктний період. Аналогічно, Тріпп (2016) задокументувала, як постконфліктні політичні зміни призвели до значного зростання ролі жінок на політичній арені як у Кенії, так і в Сомалі.²⁶

Однак, незважаючи на те, що існує низка досліджень, які підтверджують, що поширеність насильства корелює з більшим прагненням жінок балотуватися на виборах, Хаджич і Тавітс (2016) вважають, що конфлікт може створювати умови для зниження підтримки жінок-кандидаток через відродження патріархальних цінностей.²⁷ Під час конфлікту суспільні стереотипи, як правило, зміцнюються у відповідь на страх і невизначеність, оскільки вони пов'язані зі «світоглядом і традиціями, які дають людям відчуття порядку, контролю і стабільності».²⁸ Таким чином, коли гендерні стереотипи асоціюють чоловіків з питаннями безпеки, під час війни це може зменшити громадську підтримку жінок-лідерок.

Згідно зі звітом «ООН-Жінки 2024», підготовленим Робочою групою з питань гендеру в гуманітарній діяльності в Україні, повномасштабне вторгнення посилює гендерні стереотипи в Україні.²⁹ У звіті повідомляється, що жінки та дівчата непропорційно постраждали від безробіття і були змушені взяти на себе більше домашніх та неоплачуваних обов'язків з догляду за дітьми через закриття або перебої в роботі закладів догляду за дітьми та соціальних служб, службу партнерів у війську або розлучення сімей. У доповіді також задокументовано зростання домашнього насильства, повідомляється, що 3,6 мільйона людей залишаються в нагальній потребі в послугах, спрямованих на запобігання та реагування на гендерно зумовлене насильство (ГЗН).³⁰ У той же час, повномасштабне вторгнення принесло більшу присутність жінок на керівних політичних посадах, а також різке збільшення кількості жінок серед військовослужбовців. Хоча кількість жінок, які вступають на військову службу, зросла після 2014 року, напередодні повномасштабного вторгнення їхня кількість збільшилася більш ніж удвічі. Жінки також є ключовими гуманітарними акторами, лідерами громад, а кожне друге підприємство в Україні засноване жінкою.³¹

Участь жінок у політиці та лідерство

Якщо до початку 2010-х років участь жінок у політиці в Україні була низькою,³² то за останні два десятиліття жінки стали все більш помітними в суспільному житті. Під час Революції Гідності 2014 року жінки відіграли особливо важливу роль, і з того часу вони продовжують це робити.³³ Хоча багато жінок все ще стикаються з перешкодами на шляху до успіху на виборах,³⁴ на виборах 2019 року кількість жінок в українському парламенті зросла до 20,3%, що майже вдвічі більше, ніж 11,6% у попередньому скликанні, обраному в 2014 році (див. врізку 1). Хоча це значне зростання, воно все ще залишається нижчим за середній міжнародний показник у 24,3%.³⁵ Частково це стало можливим завдяки запровадженню гендерних квот. Проте лише 13 з 22 партій, які змагалися за загальнонаціональні виборчі округи, мали у своїх списках 30% жінок, що є узгодженим критерієм позитивних дій щодо представництва жінок, як це було погоджено на Пекінській платформі дій у 1995 році, яку Україна взяла на себе зобов'язання виконувати.³⁶ Напередодні місцевих виборів 2020 року було прийнято новий виборчий кодекс, який запровадив 40% квоту для списків кандидатів на всіх виборах.³⁷ За результатами місцевих виборів представництво жінок у дорадчих органах місцевого самоврядування склало 29,8%.³⁸

Однак під час повномасштабного вторгнення жінки обіймали важливі керівні посади в національній політиці. Наприклад, станом на весну 2025 року в Офісі президента три з восьми заступників голови були жінками, як і керівник апарату. Перший віце-прем'єр-міністр та один з чотирьох віце-прем'єр-міністрів - жінки, міністри захисту довкілля та природних ресурсів, у справах ветеранів та соціальної політики України - також жінки.

Україна має яскраву історію феміністичної мобілізації та адвокації, спрямованої на подолання бар'єрів на шляху до більшого представництва та лідерства жінок у публічній сфері.³⁹ Деякі з цих бар'єрів пов'язані зі стереотипами, які були поширені до повномасштабного вторгнення: наприклад, соціологічне опитування 2018 року показало, що майже 70% чоловіків вважали, що найважливіша роль жінки - піклуватися про дім і сім'ю.⁴⁰ Однак, як підтверджують наші результати, війна не лише посилила, а й кинула виклик гендерним стереотипам.⁴¹ З одного боку, жінки продовжують стикатися з патріархальними гендерними уявленнями, зокрема, про те, що вони пов'язані з домом і сім'єю.⁴² З іншого боку, жінки зайняли провідні державні посади, як зазначено вище, а кількість жінок у війську зросла до 68 000, з яких понад 20% перебувають на бойових посадах, а понад 5 000 обіймають вищі військові посади.⁴³

Одразу після початку повномасштабного вторгнення 90% українських чоловіків заявили про готовність брати участь у збройному захисті країни порівняно з 73% жінок, що свідчить про відносно невеликий розрив.⁴⁴ Багато жінок також відіграють провідну роль у громадянському суспільстві та бізнес-спільноті або надають ефективну гуманітарну допомогу на місцях. Наприклад, за версією Forbes Україна, до 50 найвпливовіших жінок-лідерок України увійшли такі відомі постаті, як Яна Зінкевич, засновниця добровольчого медичного батальйону «Госпітальєри» та чинна народна депутатка; Андріана Арехта, засновниця Жіночого ветеранського руху; Олександра Матвійчук, яка очолює Український центр громадянських

свобод, лауреатка Нобелівської премії миру 2022 року; Марія Берлінська, яка у 2014 році ініціювала широкомасштабну програму з підготовки операторів безпілотних літальних апаратів, та ін.⁴⁵

Реконструкція та відновлення України

Хоча залишається невизначеність щодо того, коли може завершитися активна фаза бойових дій, відновлення та реконструкція України вже триває. Ситуація в країні є унікальною, оскільки зусилля зі створення бачення України після вторгнення розпочалися ще в лютому 2022 року. Перша Конференція з відновлення України відбулася в липні 2022 року в Лугано, Швейцарія. Друга відбулася в Лондоні в червні 2023 року, на якій було зібрано 60 мільярдів доларів США у вигляді зобов'язань щодо процесу відновлення. Потім у червні 2024 року в Берліні відбулася третя конференція під гаслом "Об'єднані в обороні. Об'єднані у відновленні. Разом сильніші". Остання була успішною у вирішенні низки перспективних питань, життєво важливих для більш інклюзивного і сталого відновлення. Зокрема, вона включала питання «зеленого» відновлення та гендерної чутливості, чого, на думку багатьох жіночих організацій, не вистачало на попередніх конференціях.⁴⁶ Потреби ветеранів, як у фізичній, так і в психологічній підтримці, посіли чільне місце в дискусіях про відновлення. Наступна конференція запланована на 10-11 липня 2025 року в Римі і буде продовженням берлінського порядку денного.

Поза цими процесами на макрорівні, мобілізація на місцях продовжує шукати простір для формування процесу відновлення. Звіт Chatham House про роль організацій громадянського суспільства у процесі реконструкції та відновлення показав, що ОГС та волонтери залишаються групою, якій найбільше довіряють. Однак, з точки зору ОГС, співпраця уряду з ними в реалізації ініціатив з відновлення є недостатньою. У звіті зазначається, що багато ОГС виступають за більш активну співпрацю, яка б забезпечила врахування «інтересів вразливих груп населення, а також заміну старих способів надання державних послуг інноваційними рішеннями».⁴⁷

Література показує, що після широкомасштабного конфлікту спричинені руйнування, фінансові втрати та зростання соціальної незахищеності можуть слугувати каталізатором для адвокації соціальних і політичних перетворень, які можуть змінити політику, управління та соціальні норми. Фрізелл та ін. (2025) виявили, що після повномасштабного російського вторгнення позиція населення України посилилася в бік збільшення вимог і прийняття більш активної соціальної політики, що значною мірою пов'язано з фінансовими втратами, спричиненими війною.⁴⁸ З гендерної точки зору, періоди відновлення та реконструкції надають критично важливу можливість кинути виклик укоріненим гендерним нормам, структурній нерівності та зменшити рівень гендерно зумовленого насильства. Це також залежить від гендерно чутливого процесу реінтеграції ветеранів. Труднощі повернення до цивільного життя після тривалого періоду служби вже задокументовані в попередніх дослідженнях.⁴⁹

Також зростає увага до відповідальності за злочини, скоєні російськими військами. Існує кілька аспектів відповідальності. Аналіз вимог українського громадянського суспільства виявив консенсус щодо того, що «окрім відновлення територіальної цілісності, мир через перемогу для України має передбачати гарантії неповторення, а також притягнення до відповідальності за війну та пов'язані з нею злочини».⁵⁰ У травні 2025 року Україна та її партнери домовилися про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України в рамках Ради Європи. Паралельно українські органи прокуратури заочно засудили кількох російських офіцерів, солдатів або громадян за воєнні злочини.⁵¹ Станом на листопад 2024 року серед підтверджених випадків сексуального насильства з боку російських військових, задокументованих Генеральною прокуратурою України, понад 35% стосувалися чоловіків, які пережили насильство.⁵² Цю статистику необхідно розглядати в контексті цілей війни Росії - домінування та підкорення української нації - та ролі сексуального насильства у встановленні ієрархії в російському суспільстві.⁵³ Відтак, звільнення України стане важливим елементом перехідного правосуддя та відновлення після травми війни, а українському уряду необхідно буде розробити нові механізми роботи з різними категоріями постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом.

Україна опублікувала перший Національний план дій (НПД) з питань ЖМБ на період 2016-2020 років. Потім була прийнята друга ітерація на період 2020-2025 років. Однак наприкінці 2022 року уряд виступив з ініціативою переглянути НПД з урахуванням ситуації повномасштабного вторгнення. НПД включає п'ять стратегічних цілей: участь жінок у прийнятті рішень; стійкість до безпекових викликів; постконфліктне відновлення та правосуддя перехідного періоду; боротьба з гендерно зумовленим насильством та сексуальним насильством, пов'язаним з конфліктом; інституційна спроможність суб'єктів національного плану.⁵⁴ Він має потенціал стати важливим механізмом у процесі реконструкції та відновлення завдяки кращому впровадженню гендерного підходу, забезпеченню участі жінок на всіх рівнях прийняття рішень, задоволенню потреб і проблем жінок і дівчат, а також належному реагуванню на гендерно зумовлені порушення прав людини.

Висновки

Частина 1: Зміна пріоритетів

Зараз, коли Україна вступає в четвертий рік після повномасштабного вторгнення, імпульс до збереження територіальної цілісності від російських зазіхань залишається незмінним пріоритетом. Це відбувається на додаток до забезпечення членства в НАТО та ЄС, яке, згідно з опитуванням, проведеним у жовтні 2024 року, користується підтримкою 82% та 88% населення відповідно. Хоча ці макропріоритети переважають, народні депутати, як обрані представники, також несуть відповідальність за реагування на нагальні та нові потреби та політичні позиції українського населення. Оскільки контекст кардинально змінився з часу останніх виборів у 2019 році - не в останню чергу через те, що депутати тепер працюють в умовах надзвичайної небезпеки та надзвичайного стану, - пріоритети депутатів змінилися у відповідь на ці умови. Результати показують, що, хоча безпека залишається найбільшим пріоритетом для депутатів, інші пріоритети, такі як соціальні питання, гендерна рівність, екологічна політика та культура, стали депріоритетними, хоча існують відмінності між депутатами та політичними партіями, які вони представляють.

Безпека, оборона та економічна стійкість

Не дивно, що найбільшими пріоритетами для респондентів були безпека, територіальна цілісність та захист від російської агресії. Європейська інтеграція та лобіювання членства в НАТО також були названі серед важливих пріоритетів. Потреба у підтримці військових шляхом подальшого забезпечення поставок зброї та обладнання була ключовою проблемою як серед чоловіків, так і серед жінок. Жінка-депутат Верховної Ради визнала наступне: «Повірте, як жінка, як мати, я точно не хочу просити зброю, але, на жаль, у нас немає іншого вибору: ми повинні захищати себе».⁵⁵ Це узгоджується з позицією українських феміністичних організацій, які опинилися в незручному становищі, коли їм доводиться підтримувати заклики до збільшення озброєння як невідкладної міри в боротьбі за виживання України.⁵⁶

Для депутатів, обраних у 2014 році і переобраних у 2019 році, пріоритети безпеки були важливими і під час їхньої попередньої каденції. Вони з полегшенням - але також і з жалем через втрачений цінний час - відзначили, що важливість оборони та суверенітету України нарешті поділяють усі колеги в парламенті. Нагальність питань безпеки також знайшла своє відображення у визнанні одного з депутатів, що «весь наш бюджет, вся наша економіка і навіть закони, які ми ухвалюємо про підвищення податків, базуються на потребах сектору безпеки і оборони».⁵⁷ Вони додали, що "може бути певна [увага] до соціальних питань, таких як повернення ВПО та відбудова житла. Однак, в принципі, більшість політик спрямовані на подолання наслідків повномасштабного вторгнення". Вони зазначили, що «навіть ті [політики], які не працювали над цим, або працювали «для годиться», зараз не можуть цього

робити. Ти або працюєш над цим, або не працюєш, ти не можеш більше прикидатися". Це свідчить про несхвалення депутатів, які не приділяли достатньої уваги питанням безпеки і оборони до початку повномасштабного вторгнення.

Уся система надання державних послуг має бути адаптована до реалій війни. Один з народних депутатів зазначив, що пріоритетним завданням є адаптація системи освіти, яка включає надання дітям можливості здобувати освіту онлайн, відвідувати школи в підземних укриттях або скористатися перевагами обов'язкового надання притулків у державних установах. Відображаючи зміщення фокусу на нагальні потреби в освіті, а не на довгострокову структурну перебудову системи освіти, яка була на порядку денному до повномасштабного вторгнення, вони заявили, що «немає сенсу зараз змінювати систему, наприклад, зовнішнього незалежного оцінювання, коли потрібно забезпечити притулки, зробити так, щоб менше дітей виїжджало з України, шукати шляхи підтримки вчителів, щоб вони могли викладати, і [підтримувати] дітей, щоб вони могли навчатися.»⁵⁸

Аналогічно, увага до потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО) посіла чільне місце у відповідях. Незважаючи на те, що населення загалом позитивно ставиться до ВПО (72% за даними опитування 2024 року)⁵⁹ - народні депутати визнали необхідність пріоритетного забезпечення житлом, доступом до роботи та іншими соціальними потребами ВПО у найближчій перспективі, а також у підготовці до майбутнього.

Функціонування української економіки було названо пріоритетом у підтримці опору російській агресії. Однак менше уваги було приділено особистим доходам, які залишаються ключовою проблемою для населення. Згідно з опитуванням, проведеним у жовтні 2022 року, 78% українців задекларували зменшення доходів, а трохи більше третини були безробітними.⁶⁰

Деколонізація та мовний суверенітет

В контексті захисту суверенітету народні депутати згадали «всі ініціативи з деколонізації, такі як зміна російських топонімів, заборона церкви Московського патріархату і все інше в цьому аспекті деколонізації та дерусифікації».⁶¹ Один з респондентів розповів про те, як повномасштабне вторгнення призвело до набагато більшої єдності щодо мовного законодавства:

«У 2020-2021 роках ми майже щотижня відбивали атаки на українську мову в парламенті, але вторгнення призвело до того, що українська мова стала більш захищеною, а депутати [які виступають проти неї] навіть не наважуються відновити ці дискусії».⁶²

Вони також заявили, що захист, створений для української мови у 2022 році, «тепер буде дуже важко змінити».⁶³ Існувало сильне відчуття, що «вторгнення призвело до набагато більшого усвідомлення культурної ідентичності».⁶⁴ У рамках наряду деколонізації один з депутатів розповів про поточну роботу з налагодження зв'язків з корінними народами Росії.

Важливо зазначити, що увага до прав корінних народів в Україні, включно з окупованими Росією територіями, як і в самій Російській Федерації, була прикута ще до початку повномасштабного вторгнення. У 2019 році український парламент звернувся до ООН та інших міжнародних інституцій із закликом засудити порушення прав корінних народів у Росії та на тимчасово окупованих територіях України - ініціатива, очолена відомим кримськотатарським лідером і народним депутатом. У зверненні перераховані різні громадські організації та активісти в Росії - татарські, чуваські, черкеські та башкирські - які зазнають репресій.⁶⁵ Робота з налагодження зв'язків з такими громадами та активістами активізувалася з початком повномасштабного вторгнення. У серпні 2023 року парламент створив Тимчасову спеціальну комісію з розробки державної політики щодо взаємодії з національними рухами корінних народів Росії. Один з депутатів, знайомий з роботою комісії, повідомив, що, незважаючи на загальний скептицизм серед українців щодо взаємодії з основною російською опозицією, робота з корінними народами в Росії сприймається більш позитивно:

"На наш подив, це було дуже позитивно сприйнято. Нам вдалося розпочати роботу над темою в делікатній і коректній манері. Багато людей не знали, що в Росії є так багато корінних народів, які підкорені. Геноцид чинився в різні століття різними утвореннями, які зараз називаються Російською Федерацією. Таким чином, у нас спільний ворог, спільний біль... Ми намагалися визнати геноцид, який був здійснений проти нас, а також, наприклад, проти черкеського народу в 19 столітті. Це їх підтримує, це їх дивує, це їх об'єднує".⁶⁶

У січні 2025 року український парламент визнав геноцид черкесів, вчинений Російською імперією під час російсько-кавказької війни 1763-1864 років, ставши другою країною після Грузії, яка зробила це.

Подолання гендерних стереотипів

І чоловіки, і жінки-депутати позитивно відгукувалися про необхідність просування гендерної рівності, але їхні погляди на її пріоритетність різнилися. Один депутат-чоловік стверджував, що «незважаючи на виклики війни, держава продовжує працювати над подоланням гендерної нерівності та забезпеченням рівних можливостей для жінок і чоловіків».⁶⁷ Інші депутати зазначили, що гендерна рівність є однією з тих сфер, де прогрес був ускладнений під час повномасштабного вторгнення. Інші, переважно жінки-депутати, підкреслили гендерні бар'єри, з якими стикаються жінки, та різні потреби жінок в умовах повномасштабного вторгнення. Наприклад, одна депутатка підкреслила, що обов'язки жінок по догляду за дітьми зростають, коли їхні партнери (переважно чоловіки) служать в армії. Це супроводжується обмеженим доступом до дитячих закладів та додатковим тягарем догляду за літніми батьками своїх батьків та/або партнера, який служить. Вона додала, що це обмежує можливості працевлаштування жінок, особливо там, де роботодавці не пропонують

конкретних заходів підтримки. Для цієї респондентки відновлення соціальних та дитячих послуг було пріоритетом, щоб зменшити тиск на жінок, а також дозволити їм повною мірою брати участь у трудовій діяльності.

Один з народних депутатів стверджував, що «українське суспільство ще не готове до повної рівності», посиляючись на неготовність суспільства прийняти обов'язкову військову службу для жінок. Водночас інші респонденти відзначили збільшення кількості жінок у війську як крок до більшої рівності. Як пояснила одна з респонденток, жінок в українських збройних силах поважають і цінують. Вона стверджує, що «чоловіки раді бачити жінок у своїх підрозділах».⁶⁸ Інший народний депутат описав армію як дуже консервативний інститут, але «молоде покоління в частинах має зовсім інше ставлення до цього, і юнаки, і дівчата служать на рівних правах». Проте вони визнали, що в українських збройних силах «все ще існують проблеми із забезпеченням жінок військовою формою, бронежилетами та спідньою білизною».⁶⁹ Це є визнанням деяких ключових скарг, які жінки-військовослужбовці подавали протягом війни.⁷⁰

Одна з депутаток висловила жаль, що профільні комітети парламенту повільно розглядають законопроекти щодо підвищення гендерної рівності в армії. Станом на весну 2025 року на розгляді перебувало два таких законопроекти. Законопроект №13037 вносить зміни до дисциплінарного статуту ЗСУ, спрямовані на протидію дискримінації та сексуальним домаганням. Законопроект, зареєстрований 21 лютого 2025 року, додав формулювання про обов'язок «утримуватися та утримувати інших від негідних дій, виражених вербально або невербально (словами, жестами, рухами тіла тощо), у тому числі пов'язаних з дискримінацією за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, а також запобігати вчиненню гендерно зумовленого насильства, сексуальних домагань, посягань на статеву свободу та статеву недоторканність».⁷¹ Законопроект №. 11226 пропонує внести зміни до чинного законодавства, які передбачають, що для подружжя, в якому обоє служать в армії і яке має дітей, лише дружина може подати заяву на звільнення з військової служби. Поправка дозволить подружжю самотійно обирати, хто з них залишиться на військовій службі, а хто візьме на себе догляд за дитиною. Законопроект був зареєстрований 30 квітня 2024 року і включений до порядку денного парламенту станом на весну 2025 року.⁷²

Один з депутатів, який обговорював законодавчу роботу щодо гендерної рівності у збройних силах, також пояснив, що депутати часто покладаються на жінок-військовослужбовців, які розповідають про випадки дискримінації.⁷³ Інший депутат висловив занепокоєння відсутністю жінок на вищих військових керівних посадах.⁷⁴ Очевидно, що, принаймні частково, існує визнання того, що потрібно зробити більше для забезпечення кращого забезпечення та ставлення до жінок у війську. Дискримінація жінок все ще існує, і твердження про те, що «чоловіки раді їх присутності», можливо, не відображає повної картини. Хоча зміни, можливо, і відбулися, політична самозаспокоєність може призвести до відкату назад.

Порядок денний з питань жінок, миру та безпеки

Пріоритетом Резолюцій Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (РБ ООН) з питань жінок, миру та безпеки та пов'язаних з ними резолюцій є розширення повної, рівноправної та конструктивної участі жінок у миротворчій діяльності, запобіганні конфліктам та розбудові миру. Це ключовий механізм, за допомогою якого можна визнавати та реагувати на залучення та потреби жінок на всіх етапах конфлікту. Уряд України переглянув НПД на 2020-2025 роки у 2022 році, включивши до нього нові проблеми, такі як сексуальне насильство, скоєне російськими військами, та нові категорії осіб, які потребують захисту, зокрема тих, хто проживає в районах бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, звільнених з полону, а також близьких родичів учасників бойових дій або військовополонених.⁷⁵

Відповіді на запитання про обізнаність та залученість до Резолюції РБ ООН 1325 були різноманітними. Не дивно, що найбільшу обізнаність та підтримку резолюції виявили 3 жінки-депутати, які беруть активну участь в ініціативах з питань ЖМБ.⁷⁶ У цій групі одна депутатка згадала щонайменше 5 загальнонаціональних проєктів, пов'язаних з резолюціями.⁷⁷ Інший депутат, який не входить до цієї групи, розповів про широкий спектр заходів, до яких залучена його партія, пов'язаних з питаннями ЖМБ. Виступаючи з партійної позиції, він виділив такі види діяльності, як розробка та імплементація НПД з питань ЖМБ, співпраця з міжнародними партнерами та інтеграція гендерної рівності в сектор безпеки і оборони.⁷⁸ Інша депутатка, яка не належить до цієї групи, стверджувала, що добре знайома з резолюцією, але вважає, що від уряду потрібно більше дій. Вона стверджувала, що «ООН має зовсім інший порядок денний [у сфері ЖМБ] [ніж український уряд], і [український] уряд повинен бути більш активним [у цьому питанні]». Ця респондентка висловила думку, що НУО є найбільш активними в плані взаємодії з НПД на місцевому рівні, але додала, що «вони не мають достатньо ресурсів або голосу, щоб краще його реалізовувати».⁷⁹ Це твердження вказує на напруженість між впровадженням ЖМБ на місцевому та національному рівнях, але також свідчить про обмеженість державних ресурсів, що виділяються на просування реалізації НПД. Інший респондент зазначив, що на макрорівні ЖМБ залишається пріоритетом у питаннях безпеки, але потім зробив висновок, що за межами фізичної безпеки вона «втратила свою актуальність під час надзвичайного стану»: іншими словами, у задоволенні потреб жінок поза сферою безпеки. Один з народних депутатів зазначив, що питання, пов'язані з «гендерною рівністю, лідерством жінок у політиці та суспільстві», були серед тих питань, які були депріоритезовані, поряд з більшістю інших питань, які «не були безпосередньо пов'язані з війною, обороноздатністю, підтримкою армії, захистом країни, розбудовою економічного потенціалу [або] економічною мобілізацією».⁸⁰

На противагу цьому, деякі респонденти не мали багато знань про Резолюцію РБ ООН 1325, окрім її зв'язку з жінками. Як пояснив один з респондентів: "Я особисто не працюю над нею, але я чув про неї. Назва здається мені знайомою".⁸¹ Відповідаючи на запитання, чи є це ініціативою структури «ООН-Жінки», депутат-чоловік зізнався, що не чув про неї, хоча вважає себе «більш прогресивним у питаннях гендеру та захисту жінок у нашій політичній силі, ніж інші».⁸² Незважаючи на побіжне знання того, як ця резолюція може стосуватися роботи депутатів міжфракційного об'єднання «Рівні можливості», жінка-депутат зізналася:

"Для пересічного депутата це просто документ, просто папірець. Якщо хтось і знає про нього, то просто згадує у своїх виступах. Але я не думаю, що хтось зможе вам сказати, що там написано. Навіть я не можу сказати, як ним користуватися і що там написано".⁸³

Інша жінка, яка не входила до міжфракційного об'єднання, також виявилася необізнаною щодо Резолюції РБ ООН 1325, але, незважаючи на це, зазначила, що, ймовірно, займається питаннями, пов'язаними з цією резолюцією, «щодня, не входячи до жодної з груп».⁸⁴ Хоча вона не визначила питання, які мала на увазі в цій заяві, можна припустити, що вони стосуються задоволення потреб жінок і дівчат у воєнний час. Інший депутат зауважив, що Резолюція РБ ООН 1325 не є актуальною на даний момент і що мало хто знає або говорить про неї.⁸⁵ Відсутність актуальності пов'язана з делегітимізацією Організації Об'єднаних Націй серед української політичної еліти через її нездатність запобігти російській агресії та порушенням прав людини. Як нагадав один з народних депутатів: "Подивіться, як вони - ООН - реагують на полонених, на вбивства солдатів, на захоплених жінок, цивільних і військових. Нульова реакція взагалі".⁸⁶ Це супроводжувалося загальним розчаруванням в архітектурі міжнародного управління: інший депутат зазначив, що вони глибоко розчаровані тим, "що міжнародне право, на жаль, недостатньо сильне в сучасному світі. Складається враження, що світ, який винайшов певні правила, не хоче жити за цими правилами".⁸⁷ Ці негативні настрої по відношенню до ООН або міжнародного управління в цілому могли вплинути на готовність співпрацювати з Резолюцією РБ ООН 1325 як з інструментом, за допомогою якого можна розробити систему ЖМБ з урахуванням контексту.

Відповіді на питання щодо актуальності резолюцій РБ ООН з питань ЖМБ продемонстрували непослідовність як у знаннях, так і в підтримці порядку денного з питань ЖМБ. Незважаючи на те, що порядок денний зосереджений на гендерно орієнтованому реагуванні на конфлікти та миротворчості, його актуальність під час повномасштабного вторгнення була поставлена під сумнів деякими депутатами під час обговорення. Це також стосувалося імплементації порядку денного, про що йдеться в наступному розділі.

Виконання порядку денного ЖМБ

Рівень залучення жінок до мирних переговорів, як правило, був надзвичайно низьким, і порядок денний ЖМБ спрямований на те, щоб змінити цю норму.⁸⁸ Хоча участь жінок у переговорах є важливим елементом Резолюції РБ ООН 1325 та пов'язаних з нею резолюцій, респонденти не завжди вважали це пріоритетом. Одна з депутаток підкреслила, що «є й інші пріоритети, окрім забезпечення присутності жінок за столом [переговорів] або у миротворчих операціях». Повністю підтримуючи участь жінок у прийнятті рішень, вона повторила, що «з огляду на виклики, з якими ми живемо, було б, напевно, трохи дивно, якби я продовжувала наполягати на якихось гендерних питаннях там, або навіть на питанні участі жінок у миротворчих процесах».⁸⁹ Це було пов'язано з тим, що протилежна сторона в можливих переговорах - Росія - є дуже гендерно консервативним суспільством, і жінки-українки на

переговорах могли б не сприйматися серйозно російською стороною, яка асоціює «жорсткість» з маскулінністю. Враховуючи гендерно забарвлену мову, якою російський президент виклав свої вимоги до України, така оцінка не є несподіваною.⁹⁰

Інша депутатка зазначила, що раніше вважала адвокацію гендерної рівності одним із своїх основних завдань у парламенті. Проте вона розповіла, що важливість порядку денного блідне у порівнянні з викликами. Вона пояснила:

"Сьогоднішні виклики, на мою думку, інші, незважаючи на те, що я людина, яка вірить у жіноче лідерство і все життя працюю над цими питаннями. Я, безумовно, зосереджую свої зусилля на чомусь іншому, ніж на тому, що жінки повинні брати участь у миротворчих процесах. Це щире зізнання: завдання номер один для кожного з нас - вижити. Вжити не як особистості, а як країна".⁹¹

Проте насправді українська дипломатія свідчить про те, що участь жінок у переговорах на високому рівні, де вона може бути ефективною, має місце. Наприклад, під час українсько-американських переговорів на полях Мюнхенської конференції з безпеки 2025 року у складі двох делегацій була одна жінка: Ольга Стефанішина, Віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України. Однак, окрім безпосередньої участі у переговорах на високому рівні, ЖМБ просуває більш комплексний погляд на участь жінок у мирних переговорах та процесах відновлення. Це включає в себе сприяння включенню жіночих голосів на всіх рівнях, в тому числі підтримку творчих ініціатив, які можуть спрямувати внесок жінок у політичний порядок денний.

Жіноче політичне лідерство

Ризик відступу від гендерної рівності породив занепокоєння щодо прогресу, досягнутого за останні роки щодо жінок у політиці. Як зазначалося раніше, впровадження квот дозволило значно збільшити кількість жінок, які обіймають політичні посади, починаючи з 2019 року. Багато респонденток палко захищали гендерні квоти, підкреслюючи їхню важливість для того, щоб «жінки, які цікавляться політикою, могли легше потрапити до наступного парламенту та наступного скликання органів місцевого самоврядування».⁹² Інша респондентка визнала, що опинилася на своїй посаді «завдяки жінкам, які були [в політиці] до неї, які проштовхували квоти і розуміння того, що має бути гендерна рівність».⁹³ Однак один респондент-чоловік стверджував, що, хоча «всі повинні мати рівні можливості, незалежно від статі, віку, раси і так далі, далі, вибачте, все залежить від можливостей людини».⁹⁴ Не звертаючи уваги на бар'єри, з якими стикаються жінки у доступі до політики, інша респондентка пішла ще далі з позиції «можливостей», зазначивши: «Я не розділяю ролі жінок і чоловіків... Ті жінки, які сильні, ті жінки, які можуть чогось досягти - будь ласка, »ласкаво просимо до нашого клубу". Приєднуйтесь до чоловіків, і давайте працювати разом».⁹⁵ Така заява, як видається, посилює патріархальні стереотипи, які асоціюють лідерські здібності з

маскулінними характеристиками. Це відображає увічнення «сексистських стереотипів щодо здатності жінок до лідерства», незважаючи на успіхи в політичній участі українських жінок у воєнний час.⁹⁶

Крім того, за словами одного з народних депутатів, політичне представництво жінок ускладнилося через судові справи, порушені проти посадовців, які в деяких випадках були результатом неправильного тлумачення їхніх дій. Респондент, ймовірно, мав на увазі звинувачення, які українська адміністрація висунула проти активістки та депутатки за критику президента Зеленського, що було неправильно витлумачено як погрозу йому особисто.⁹⁷ Одна з депутаток зазначила, що це може відштовхнути жінок від участі в політиці в майбутньому, що призведе до відкату досягнень, пов'язаних із запровадженням квот.⁹⁸

Ще одним бар'єром на шляху до політичного лідерства жінок, особливо на місцевому рівні, народні депутати назвали обмеження на пересування. Під час надзвичайного стану народним депутатам, депутатам місцевих рад та державним службовцям було заборонено виїжджати за межі країни, окрім як у службових справах. Винятки були зроблені для жінок з дітьми віком до 18 років. Багато жінок-депутатів усіх рівнів подали у відставку, оскільки вважали за краще мати можливість виїжджати за кордон, у тому числі шукати притулку або відвідувати родичів-переселенців, аніж зберігати свою політичну роль. Це створило прогалину в представництві жінок на місцевому рівні.⁹⁹

Децентралізація

У період з 2015 по 2020 рік Україна передала повноваження та ресурси органам місцевого самоврядування (громадам), що включало децентралізацію надання державних послуг та суттєве збільшення місцевих бюджетів. Децентралізація користується високим рівнем громадської підтримки: за даними опитування 2024 року, 77% українців підтримують її.¹⁰⁰ До повномасштабного вторгнення децентралізація призвела до зростання довіри до місцевої влади та заохочувала участь у місцевих виборах.¹⁰¹ Цим можна частково пояснити рівень місцевої стійкості після повномасштабного вторгнення.¹⁰²

Децентралізація була закріплена в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні 2014 року, і до цього часу було досягнуто значного прогресу. У грудні 2024 року Рада Європи рекомендувала розробити переглянута Концепцію шляхом проведення змістовних консультацій з ключовими зацікавленими сторонами, включаючи місцеві органи влади та громадянське суспільство, та включення експертних напрацювань.¹⁰³ Однак один з народних депутатів зазначив, що прогрес був складним під час повномасштабного вторгнення. Вони пояснили це так:

"Я працюю над реформою державного управління та децентралізацією, і, звичайно, на жаль, є теми, які ми не змогли просунути. Зміни до Конституції щодо децентралізації, наприклад, реформа оплати праці державних службовців - ми тільки почали над цим працювати, і ми перейдемо до розробки законодавства про державну службу. Ми вже давно працюємо над зміною статусу державних адміністрацій на префектури".¹⁰⁴

Хоча децентралізація в Україні повинна була створити більше можливостей для маргіналізованих груп і «дати більше шансів жінкам долучитися до політичного процесу», на місцевих виборах 2020 року кількість обраних жінок фактично зменшилася на 12,6% порівняно з 2015 роком. Це зменшення було найбільш помітним «на рівні селищних та сільських рад, тоді як частка жінок, обраних депутатами міських рад, дещо зросла».¹⁰⁵ Одним із пояснень цього є те, що партії знайшли способи обійти виборчу квоту. Наприклад, кандидати після реєстрації можуть відмовитися від балотування за 18 днів до виборів або не подавати заяву про реєстрацію протягом 20 днів після оголошення результатів виборів. Таким чином, партії можуть реєструватися на вибори за списками з повним дотриманням квоти, але з жінками як «технічними кандидатами». Після місцевих виборів 2020 року обмежена місія зі спостереження за виборами Бюро демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ повідомила, що 60 (13%) жінок, обраних до обласних рад, відмовилися від своїх мандатів, а на виборах до міських рад було зафіксовано 44 відмови жінок. Більше того, невдовзі після оголошення результатів виборів до Київської міської ради 63% тих, хто не став депутатом, становили жінки.¹⁰⁶ У звіті Німецького фонду Маршала йдеться про те, що «оскільки чоловіки становлять 77,5% керівників місцевих осередків партій, жінки-кандидатки використовуються таким чином як інструмент, що допомагає партії виконати реєстраційні вимоги».¹⁰⁷ Припускають, що прагнення партій вдаватися до такої практики на місцевих виборах пов'язане з фіскальною децентралізацією: оскільки доходи деяких місцевих органів влади зросли більш ніж утричі, дехто стверджує, що переважно чоловіче керівництво більшості політичних партій стало зацікавлене в отриманні більшої кількості місць в органах місцевого самоврядування.¹⁰⁸

Ця практика підриву виконання гендерних квот, коли жінки виграють місце, але відмовляються їх займати, була підкреслена однією з депутаток як «тенденція останніх місцевих виборів». Вона зазначила, що жінки були у списках, але, наприклад, вони «обиралися, ставали депутатами [місцевої ради], писали заяву про відмову [від депутатства], а потім на її місце приходили чоловіки».¹⁰⁹ Намагаючись запобігти такій практиці, вона взяла участь у розробці "законопроєкту, який сприяє політичній участі жінок як у [центральної] політиці, так і в якості [місцевих] депутатів...[який] передбачає, що якщо жінка була обрана і склала свій мандат, то наступною особою, яка займе її місце, має бути особа тієї ж статі. Тобто, якщо чоловік складає мандат, то чоловік [займає посаду], якщо жінка складає мандат, то жінка [займає посаду]".¹¹⁰ Законопроєкт зареєстрований, але ще не розглядався профільним комітетом.

Права ЛГБТІ

Гомофобія та трансфобія є проблемою в Україні зі значними регіональними відмінностями. Ситуація з правами ЛГБТІ в Україні порівнянна з іншими державами регіону Центральної та Східної Європи. Міжнародна асоціація лесбійок, геїв, бісексуалів, транссексуалів та інтерсексуалів (ILGA-Європа) оцінює ситуацію в Україні як дещо кращу, ніж у Румунії, і дещо гіршу, ніж у Польщі.¹¹¹ З моменту заснування КиївПрайду в 2012 році, демонстрації іноді зривалися контрпротестами. Так, у квітні 2025 року група ультраправих протестувальників, які називають себе «Права молодь», вступила в сутичку з поліцією, яка забезпечувала

громадський порядок під час першого в історії квір-кінофестивалю «Сонячний зайчик», що проходив у Києві.¹¹² У той же час, статистика свідчить, що після повномасштабного вторгнення рівень прийняття ЛГБТІ-спільноти зріс. Підтримка правової рівності для ЛГБТІ зросла з 54% у серпні 2022 року до 72% у листопаді 2023 року.¹¹³ Дискусія про одностатеві партнерства набула нової актуальності завдяки більшому визнанню того, що ЛГБТІ-люди служать в армії. Більше половини населення України (56%) підтримали одностатеві цивільні партнерства, тоді як 20% виступили проти, а 22% не висловили чіткої думки.¹¹⁴

Важливо зазначити, що респондентів не запитували безпосередньо про проблеми ЛГБТІ, тому відповіді могли б бути більш різноманітними, якби було спеціальне запитання на цю тему. Однак той факт, що це питання було порушене двома народними депутатами, свідчить про те, що парламент певною мірою займається цим питанням. Однак, що цікаво і суперечить даним, ці депутати, схоже, вважали, що підтримка зменшилася. Як згадує один з респондентів, у перші шість місяців єдність у суспільстві фактично означала, що не було місця для дискримінації: «Було розуміння, що ці люди існують, і вони також в армії, вони також нас захищають».¹¹⁵ Однак, за їхніми словами, ця єдність дещо підірвана, і з боку громадськості можна почути аргументи про те, що повномасштабне вторгнення було «не найкращим часом» для обговорення питань ЛГБТІ. Інший респондент зазначив, наскільки важливим є питання цивільних партнерств саме у воєнний час, зважаючи на те, що ЛГБТІ також є захисниками України, і що цивільні партнерства можуть допомогти врегулювати питання медичного обслуговування або майна для поранених чи загиблих ЛГБТІ-солдатів. Водночас, вони відзначили, що опір цьому питанню зберігається в армії, і стверджували, що «патріархальний стан суспільства також може бути відлунням війни».¹¹⁶

Хоча повідомлення про знущання над ЛГБТІ-людьми в армії все ще надходять, адвокація також ведеться зсередини самої інституції - наприклад, з боку кампанії «ЛГБТ-військовослужбовці».¹¹⁷ Ця проблема стала більш помітною після того, як правозахисні групи порушили питання прав у разі поранення або смерті, пов'язаних з бойовими діями, а також пов'язані з цим питання відвідування та спадкування. У відповідь на ці занепокоєння у березні 2023 року було зареєстровано законопроект про цивільне партнерство. З того часу він отримав підтримку кількох комітетів, хоча Міністерство оборони зайняло неоднозначну позицію.¹¹⁸ Інна Совсун, яка розробила законопроект, повідомила, що близько 70% свого часу вона витратила на лобювання закону у ВРУ. Вона зазначає, що депутати були «більш консервативними в цьому питанні, ніж українське суспільство в цілому, але війна трохи полегшила її кампанію».¹¹⁹ Тим не менш, відсутність прогресу щодо законопроекту залишилася проблемою, на яку лідери КиївПрайду звернули увагу під час щорічної акції «КиївПрайд 2025», нагадавши, що ухвалення відповідного законодавства про рівність є передумовою для вступу до Європейського Союзу.¹²⁰

Охорона здоров'я

Невідкладні медичні потреби були визначені як ключовий пріоритет. Один з народних депутатів визнав, що брак фінансових ресурсів, у тому числі на потреби охорони здоров'я,

може збільшити труднощі, з якими стикаються сім'ї осіб, які отримали поранення, пов'язані з війною. Вони зазначили, що «найгостріші соціальні проблеми виникають тоді, коли хтось перебуває на фронті, коли хтось загинув, коли хтось потребує лікування, а грошей на це і на повсякденне життя не вистачає». ¹²¹ Паралельно з цим, деякі довгострокові ініціативи були депріоритизовані. Один з депутатів згадав пропозицію щодо податку на напої з високим вмістом цукру, яка не просунулася з моменту повномасштабного вторгнення. ¹²²

З іншого боку, майже всі респонденти назвали ініціативи з охорони психічного здоров'я та психосоціальної підтримки пріоритетними як на короткострокову, так і на довгострокову перспективу. Такий фокус є дивним з огляду на те, що раніше система охорони психічного здоров'я в Україні була недорозвиненою та недостатньо забезпеченою ресурсами. Дійсно, система охорони психічного здоров'я в Україні раніше характеризувалася надмірною концентрацією психіатричних закладів і меншим акцентом на послуги з охорони психічного здоров'я на рівні громад. ¹²³ Однак повномасштабне вторгнення призвело до підвищення обізнаності про альтернативні форми підтримки психічного здоров'я, але водночас зруйнувало життєво важливу інфраструктуру охорони психічного здоров'я. Особливе значення має Всеукраїнська програма психічного здоров'я «Як справи?», ініційована першою леді Оленою Зеленською, яка заохочує замислюватися про психічне благополуччя як щоденну звичку та надає онлайн-ресурси з питань благополуччя. ¹²⁴ Наявність такого високопоставленого захисника психічного здоров'я має важливе значення для заохочення використання ресурсів для покращення добробуту серед населення. ¹²⁵

Вторгнення, схоже, певною мірою змінило уявлення про психічне здоров'я і привернуло більшу підтримку з боку народних депутатів. Респонденти визначили необхідність надання пріоритетної психосоціальної підтримки ветеранам, а також широкому загалу населення. Багато депутатів також повідомили, що страждають від різноманітних негативних реакцій на травму, таких як депресія, тривога або проблеми зі сном. Неопрацьована травма може тривати довго після ситуації, яка її спричинила, що робить довгострокові ініціативи з психосоціальної підтримки життєво важливими в процесі відновлення.

Довкілля та культура

Опитування 2018 та 2020 років показали, що більшість української громадськості вважає, що захист довкілля та економічне зростання повинні мати однакове значення. ¹²⁶ У тому ж опитуванні абсолютна більшість (86%) громадян висловили негативну думку щодо здатності уряду вирішувати екологічні проблеми. ¹²⁷ Незважаючи на незначний прогрес у реалізації Зеленого порядку денного для України, розробленого у 2019 році, український уряд, тим не менш, затвердив Національний план з енергетики та клімату.

Вплив повномасштабного російського вторгнення на флору і фауну в Україні був руйнівним, у тому числі для сільськогосподарських угідь і заповідних ландшафтів. ¹²⁸ Кілька респондентів згадали про дискусії щодо «екоциду» в контексті вторгнення, зокрема, у зв'язку з руйнуванням Каховської дамби. ¹²⁹ За словами одного з народних депутатів, необхідність перенаправлення ресурсів на оборону призвела до подальшої депріоритизації екологічних

питань. Інший депутат погодився з тим, що екологічні питання загалом відійшли на другий план. Вони пояснили, що, хоча до 2022 року увага до екології набирала певних обертів, після повномасштабного вторгнення «вона стала абсолютно неважливою», незважаючи на добре задокументовану шкоду, завдану навколишньому середовищу повномасштабним вторгненням.¹³⁰ Інші депутати, однак, посилалися на поточну роботу в цій сфері, в тому числі з міжнародними волонтерами. Наприклад, двоє колишніх офіцерів армії Великої Британії з досвідом роботи в галузі екології зібрали 2 мільйони доларів на підтримку національних парків України через свою компанію Tellus Conservation, яка залучає державні, приватні та благодійні інвестиції для екологічних проєктів. За їхніми підрахунками, в Україні зосереджено 31% біорізноманіття Європи.¹³¹

Аналогічним чином, питанням культури приділялася непослідовна увага. Як стверджував один з депутатів, «питання внутрішньої політики, освіти, культури зараз не є пріоритетними».¹³² Інший зауважив, що:

"на початку повномасштабного вторгнення, а також згодом, об'єкти культурної спадщини не були врятовані з потенційних зон конфлікту. А культура дуже важлива. Війна не має сенсу, якщо ми не думаємо про те, за що ми воюємо, окрім територій, і саме культура створює ці наративи [про те, хто ми і за що ми воюємо]. Ці питання все ще розглядаються, але вони депріоритезовані за обороною та фінансуванням".¹³³

Українська влада загалом підкреслила зв'язок між знищенням і розграбуванням українських культурних цінностей російськими військами та наступом Росії на українську ідентичність.¹³⁴ Наприклад, під час окупації Херсона російські війська викрали з його музеїв близько 10 000 експонатів.¹³⁵ Згодом евакуація музейних артефактів стала більш систематичною і відбувалася у прифронтових регіонах, а також у регіонах, що межують з Росією і зазнають частих транскордонних нападів.¹³⁶

Аналіз зміни пріоритетів показав неминучі зрушення в бік пріоритетів, пов'язаних з безпекою та обороною, але ініціативи в інших сферах, таких як культура, навколишнє середовище та інклюзія, залишилися на порядку денному, хоча деякі з них, можливо, втратили певний ступінь актуальності. Незважаючи на тенденцію асоціювати чоловіків насамперед із національною обороною, опір повномасштабному вторгненню створив можливості для побудови колективної української ідентичності, яка поглинає будь-які відмінності, що існували в суспільстві до цього. Однак аналіз також свідчить про занепокоєння деяких жінок-депутатів щодо відкату назад у здобутках жінок у сфері політичної участі, особливо на місцевому рівні.

Частина 2: Реконструкція та відновлення

Незважаючи на повномасштабне вторгнення, підготовка до реконструкції та відновлення триває як на міжнародних, так і на національних форумах. У звіті, опублікованому в лютому 2024 року урядом України, Групою Світового банку, Європейською комісією та Організацією Об'єднаних Націй, вартість реконструкції оцінюється в 524 мільярди доларів США протягом наступного десятиліття.¹³⁷ Однак ця цифра ґрунтується на матеріальних аспектах відбудови і не враховує вартість фізичного та психологічного відновлення населення. Це є пріоритетом, визначеним багатьма громадськими та феміністичними організаціями.¹³⁸ Наші висновки свідчать про те, що дискусії щодо реконструкції та відновлення залишаються досить централізованими. Деякі депутати зазначили, що тиск з боку міжнародних партнерів міг відіграти певну роль у збереженні такого підходу.

Внесок народних депутатів у планування реконструкції

Внесок народних депутатів у планування реконструкції

Більшість народних депутатів наголосили на необхідності проведення реконструкції та відновлення ще до завершення активної фази бойових дій, незважаючи на нерішучість міжнародних партнерів. Один з респондентів висловив думку, що стійкість, продемонстрована попередніми поколіннями українців - тими, хто пережив голодомор, радянські репресії та Другу світову війну - повинна слугувати натхненням: «Якби наші діди і прадіди [зволікали з реконструкцією і відновленням до кінця важких часів], ми б ніколи не народилися».¹³⁹

У той час як деякі депутати відзначили прогрес у плануванні відновлення, інші висловили жаль з приводу недостатньої участі парламентарів, якої прагнула виконавча гілка влади. Один респондент зазначив, що депутати майже не мають впливу на планування реконструкції та відновлення,¹⁴⁰ тоді як інший прокоментував, що такі рішення «зосереджені в офісі Президента».¹⁴¹ Підтверджуючи це, ще один респондент зазначив, що не може пригадати жодного випадку у сфері планування реконструкції та відновлення, «коли думка народного депутата була б врахована або просто висловлена».¹⁴² Однак, акцентуючи увагу на законодавчій ролі народних депутатів, один респондент стверджував, що депутати відіграють важливу роль у «формуванні та реалізації планів уряду щодо реконструкції та відновлення через законодавчу діяльність, контроль над виконавчою владою та співпрацю з місцевими органами влади».¹⁴³

Здатність вносити пропозиції також, здається, залежить від близькості депутатів до виконавчої влади. Один з респондентів визнав, що легше було тим депутатам, які «ближче до правлячої партії, які або мали хороші контакти з урядом раніше... або мають хорошу комунікацію з Офісом Президента».¹⁴⁴ Інший зазначив, що лише «невелика кількість депутатів, які близькі до Офісу Президента, беруть участь у реконструкції».¹⁴⁵ Аналогічно, ще

один депутат зазначив, що лише в окремих випадках депутати від опозиційних фракцій, які працюють у виборчих округах, мають певний обмежений вплив на планування відбудови у своїх округах.¹⁴⁶ Ще один респондент, висловлюючи занепокоєння щодо підзвітності, прокоментував недостатню участь громадськості: «У нас немає жодного доступу для широкої громадськості, щоб [впливати] на прийняття рішень про те, що, як, де і коли відбудовувати, тому немає елемента участі».¹⁴⁷

Деякі респонденти, однак, припустили, що саме міжнародні інституції перешкоджають залученню народних депутатів до планування реконструкції та відновлення. Один народний депутат пояснив, що "МВФ у рамках співпраці з Україною... наполягав на деполітизації процесу прийняття рішень щодо того, що і як відбудовувати, і, зокрема, щодо вибору об'єктів для реалізації проектів. Цей процес деполітизації передбачав усунення депутатів від участі в ухваленні таких рішень".¹⁴⁸ Це підтвердив і інший народний депутат, який пояснив, що

"Місія МВФ рекомендувала зменшити вплив народних депутатів на оперативні рішення щодо конкретних проектів, бюджетних розписів і так далі. Ми це зробили, прибрали так звані парламентські комісії з усіх субвенцій і заклали певні принципи, які зараз називаються інвестиційними проектами".¹⁴⁹

Однак один народний депутат висловив сумнів щодо того, чи це вимоги міжнародних партнерів, чи риторика уряду, зазначивши, що «наші партнери майже категорично налаштовані щодо неучасті народних депутатів у процесі відновлення... так відбувається комунікація в Україні».¹⁵⁰

Багато респондентів висловили занепокоєння централізацією прийняття рішень щодо планування реконструкції та відновлення. Народні депутати здебільшого вважали, що уряд відіграє провідну роль, а внесок депутатів залежить від попередніх робочих стосунків з виконавчою владою.

Участь жінок у прийнятті рішень щодо відновлення

Національний план дій України щодо ЖМБ включає стратегічну мету «забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень щодо запобігання конфліктам, врегулювання конфліктів та постконфліктного відновлення на всіх рівнях і в усіх сферах, включаючи сектор безпеки та оборони».¹⁵¹ Завдання, пов'язані з цією стратегічною метою, включають забезпечення внеску жінок у процес постконфліктного відновлення та підкреслюють важливу роль, яку мають відігравати жіночі організації громадянського суспільства. Відповідаючи на запитання про внесок жінок у планування реконструкції та відновлення, деякі депутати припустили, що жінки в громадянському суспільстві або місцевому самоврядуванні мають більше шансів зробити внесок у планування відновлення, ніж жінки-депутати.

З 8 жінок, які безпосередньо відповіли на це запитання, 7 не зазначили, що жінки-депутати мають менший вплив на процес, ніж чоловіки-депутати, оскільки вважали, що ні ті, ні інші не мають значного впливу. Жодна жінка не повідомила, що відчуває дискримінацію щодо впливу на процес. Одна жінка-депутат зазначила, що, хоча дуже мало хто може сказати, що він

проти залучення жінок, це не призвело до активної адвокації цього питання.¹⁵² Інша відповіла більш нюансовано, зазначивши, що «жінки залучені, але не на правильних посадах», уточнивши, що необхідно приділяти більше уваги подальшому просуванню жінок на керівні посади, такі як «губернатори, голови обласних рад, керівники департаментів, комісій або комітетів», а не лише на ті, що пов'язані з «реалізацією або підготовкою проектів».¹⁵³

З 5 чоловіків, які безпосередньо відповіли на запитання, 4, як виявилось, сприяють залученню жінок до реконструкції та відновлення, а 3 відзначили значну присутність жінок на керівних посадах. Один чоловік-респондент зазначив, що жінки відіграють важливу роль: «Уряд України разом з міжнародними партнерами реалізує низку ініціатив, спрямованих на забезпечення рівного доступу жінок до цих процесів та просування гендерної рівності».¹⁵⁴ Підтримуючи цю думку, інший депутат-чоловік підкреслив ключові ролі, які жінки відіграють в «Офісі Президента, в уряді або у Верховній Раді».¹⁵⁵ Третій чоловік-депутат, хоча і визнав, що жінки не завжди перебувають на найвищому рівні прийняття рішень, зазначив, що на місцевому рівні «рішення жінок переважають», і тому, якщо «рішення жінок на нижчому рівні є повсюдними, то вони неминуче впливають на прийняття рішень на вищому рівні».¹⁵⁶ Один респондент-чоловік не бачить необхідності в додаткових заходах для сприяння залученню жінок до процесу прийняття рішень.

Однак один респондент був більш песимістично налаштований. Підкреслюючи регіональні відмінності, він заявив таке:

"На місцевому рівні я взагалі не бачу, щоб жінки відігравали якусь роль. Мені здається, що жінок немає навіть серед [місцевих] депутатів. Загалом, це дуже складно. Випадки, коли жінка присутня, задіяна, за столом переговорів - чи то в області, чи то в місті, чи то в місцевих громадах - поодинокі... Я не знаю, як це відбувається в інших регіонах, але мені здається, що ситуація, мабуть, тільки погіршується, коли ми рухаємося із заходу на схід України..."¹⁵⁷

І чоловіки, і жінки погодилися з тим, що жінки на місцевому рівні мають потенціал для більшого впливу, але також визнали бар'єри у доступі до посад, пов'язаних з прийняттям рішень на місцевому рівні. Усі жінки та один чоловік підкреслили, наскільки активними є жінки з громадянського суспільства на місцевому рівні та в адвокаційних групах. Як зазначила одна жінка-депутат, враховуючи, що багато чоловіків служать у збройних силах,

"Де-факто, жінки мають бути більш активними. Якщо ви підете на заходи, які організовують сім'ї військовополонених та зниклих безвісти, то всі вони - жінки. Хто бореться за чіткі часові межі військової служби? Жінки. Хто є основними волонтерами? Ну, 80% - це жінки. Реальність стане такою, що жінкам доведеться взяти на себе абсолютно всі функції".¹⁵⁸

Інша зауважила, що

"Напевно, я навіть бачу на місцевому рівні, коли ми зустрічаємося з громадами, що жінки ще більш проактивні. Мені це дуже подобається. Я помітила це, коли ми обговорювали європейську інтеграцію в громадах і відчула цей рівень бажання жінок брати участь і мати можливість впливати на рішення, приймати рішення на місцевому рівні".¹⁵⁹

Існує загальний консенсус, особливо серед респондентів-жінок, щодо необхідності залучення жінок до процесу реконструкції та відновлення для того, щоб належним чином врахувати унікальні потреби жінок.¹⁶⁰ Однак депутати не визначили конкретних каналів, через які це можна було б зробити, хоча чотири жінки-депутати говорили про постійний діалог з активістками громадянського суспільства. Такі активістки мають можливість впливати через лобіювання центральних та регіональних органів влади, а також через європейські та міжнародні канали. Ніхто не згадав Резолюцію РБ ООН 1325 як механізм у процесі реконструкції та відновлення, хоча одна жінка стверджувала, що вона є

«[а]ктом, [який] широко використовується у Верховній Раді». Ті, хто займається питаннями гендерної рівності та інклюзивності, миробудівництва, знають про цей документ, але він не є актуальним для парламенту в цілому і для політичного світу, тому, в принципі, ніхто ніколи не використовував його як інструмент на практиці".¹⁶¹

Таким чином, видається, що резолюції ЖМБ недостатньо використовуються при плануванні реконструкції та відновлення.

Пріоритети реконструкції

На перших форумах, присвячених процесу відновлення, основна увага була зосереджена на відбудові критично важливої інфраструктури та ініціативах на макрорівні. Однак у вересні 2023 року було створено Платформу з питань гендерного підходу та інклюзивності у відновленні, покликану координувати зусилля різних українських міністерств щодо інтеграції гендерної проблематики в цей процес.¹⁶² Деякі українські феміністичні активістки, визнаючи першочерговість питань оборони, також закликали звернути увагу на рівність та інклюзивність, щоб соціальні пріоритети не залишилися на узбіччі. Вони визначили пріоритетами ветеранську політику, допомогу жертвам сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, та розширення економічних прав і можливостей жінок.¹⁶³ Інші активісти, зокрема Спільнота практиків діалогу України,¹⁶⁴ також виступають за інвестиції у зміцнення соціальної згуртованості під час реконструкції та відновлення.

Депутати визначили забезпечення безпеки та інклюзивну відбудову інфраструктури як першочергові пріоритети. Один з респондентів підкреслив, що відбудова повинна включати в себе фокус на «сучасні освітні та медичні заклади, які були б доступні для людей з обмеженими можливостями, екологічно чисті і так далі».¹⁶⁵ Задоволення потреб ВПО також було названо ще одним нагальним пріоритетом.

Необхідність продовжувати захищати демократичні цінності в процесі реконструкції та відновлення була темою, що проходила через більшість інтерв'ю. Це було визначено в термінах свободи, відкритості, справедливості та залучення громадян. Один респондент також додав, що важливим є «неприйняття популізму і простих рішень для складних речей».¹⁶⁶ Чотири респонденти прямо говорили про інклюзію як ключову цінність, а ще троє зробили непрямі згадки про неї. Однак відповіді респондентів дещо різнилися щодо того, що або хто має бути пріоритетом для інклюзії. Один респондент визначив інклюзію як всеосяжне поняття, що включає в себе,

"різноманітність людей і думок, і можливість певного суспільного договору в суспільстві, де всі ці думки [можуть співіснувати]... Інклюзія - це не тільки про людей з інвалідністю, наприклад. Для мене інклюзія - це також представництво етнічних меншин... Насправді, в українському суспільстві є кілька розколів: за регіонами, залежно від того, чи люди виїхали за кордон, чи залишилися, на внутрішньо переміщених осіб і тих, хто не є внутрішньо переміщеними особами... Всі ці різні категорії мають відношення до питання інклюзії. Для мене інклюзія - це спільне життя і ті умови, які будуть створені на всіх рівнях - освітньому, медичному, професійному, на робочому місці - для того, щоб ці люди відчували себе причетними до процесу державотворення і взагалі до життя."¹⁶⁷

Інша підкреслила, що гасло «відбудувати краще» означає забезпечити інклюзивність у процесі реконструкції та відновлення. Вони також стверджували, що, окрім вузького фокусу на інфраструктурі, йдеться також про зусилля, спрямовані на подолання «не лише розриву між жінками та чоловіками в нашому суспільстві, а й про різні соціальні категорії, які мають різні соціальні потреби».¹⁶⁸ Інший респондент назвав законодавство про публічні консультації важливим механізмом забезпечення врахування різноманітних голосів і думок,¹⁶⁹ маючи на увазі закон, прийнятий у червні 2024 року, який має на меті підвищити якість і легітимність рішень шляхом врахування потреб та інтересів різних зацікавлених сторін.¹⁷⁰ Цей закон має потенціал для кращого залучення ОГС до консультацій і може стати важливим інструментом для забезпечення більш інклюзивного процесу надання допомоги та відновлення на національному рівні.

Політика щодо ветеранів

У 2025 році кількість ветеранів в Україні становила 1,2 мільйона осіб, але прогнозується, що після завершення активної фази бойових дій їхня кількість суттєво зросте і, за деякими оцінками, наблизиться до 5 мільйонів.¹⁷¹ У відповідях народних депутатів багато уваги було приділено потребам ветеранів як пріоритету реконструкції та відновлення. Це відображає "глибоке захоплення і повагу" українського населення до тих, хто захищав країну.¹⁷² Після початку повномасштабного вторгнення довіра до Збройних сил України зросла до безпрецедентних 95%.¹⁷³ Серед політичних еліт і в суспільстві в цілому існує консенсус щодо необхідності надання ветеранам пріоритетного значення в процесі відновлення. За словами

одного з респондентів, «у процесі реконструкції та відновлення України особливу увагу слід приділяти задоволенню потреб ветеранів, [і] забезпеченню їхньої успішної реінтеграції в цивільне життя». ¹⁷⁴ Для виконання цього завдання інший респондент висловився за необхідність дуже чіткої політики щодо ветеранів за участю не лише Міністерства у справах ветеранів, але й міжурядової підтримки. ¹⁷⁵

Депутати часто обговорювали потреби ветеранів у сфері психічного здоров'я, житла, соціальної реінтеграції та можливостей працевлаштування. Більшість депутатів підкреслили важливість участі ветеранів на ринку праці та економічної незалежності. Це питання підняв один з депутатів, який послався на дослідження, згідно з яким безробіття та неможливість забезпечити свої сім'ї є найбільшою проблемою для ветеранів. Дійсно, за даними Українського фонду ветеранів, який працює під егідою Міністерства у справах ветеранів, половина ветеранів очікували труднощів з працевлаштуванням через відсутність робочих місць, пристосованих до потреб ветеранів, та програм перекваліфікації. ¹⁷⁶ Народний депутат продовжив підкреслювати, що «70% ветеранів хочуть мати власний бізнес, навіть якщо це буде малий бізнес», тому ініціативи з їх підтримки сприймаються як пріоритетні. ¹⁷⁷ Дослідження, на яке посилався респондент, справді зазначає, що 69% ветеранів зацікавлені у відкритті власної справи, а 9% вже мають власний бізнес.

Багато респондентів наголошували на важливості ветеранських стартапів та грантів для малого бізнесу. Деякі депутати вважали, що ветеранам слід першими пропонувати роботу або можливості перекваліфікації. ¹⁷⁸ Однак деякі застерігали, що гранти не повинні бути занадто великими, щоб не викликати негативної реакції в суспільстві, але достатніми, щоб бути «і символічними, і корисними». ¹⁷⁹ Один з депутатів попередив, що можуть знадобитися стимули, щоб пом'якшити труднощі, пов'язані з поверненням до зарплати, «в 5 або 10 разів нижчої, ніж та, яку вони отримують зараз на фронті», і щоб уникнути створення так званих «охоронних компаній, які будуть вирішувати бізнес-питання в уніфікований спосіб». ¹⁸⁰ Вони також виступили за те, щоб ветерани мали вибір між реінтеграцією на цивільному ринку праці та залишенням у збройних силах, якщо вони цього бажають.

Респонденти також визнали, що інклюзивна політика щодо ветеранів повинна передбачати всебічну підтримку людей з інвалідністю, повагу та толерантність у суспільстві. Як пояснив один з респондентів,

"Ветерани є невід'ємною частиною нашого суспільства. Вони вписані в нього. Ми повинні змиритися з цим, жити з цим, усвідомити це, прийняти це. Суспільство має реконструювати і будувати середовище відповідно до їхніх потреб і особливостей. Ветеран [статус] - це повага. [Підтримка ветеранів] - це також економіка, робочі місця і, звичайно, толерантне і терпляче ставлення. Ці люди матимуть особливі потреби. Ми повинні прийняти їх як частину нашої сім'ї і ставитися до них з повагою". ¹⁸¹

Респонденти також зазначили, що оскільки багато солдатів повертаються з фронту з інвалідністю, необхідно створити належні служби підтримки, щоб їхні партнери не були обтяжені додатковими обов'язками по догляду за ними.

Окрім фізичних і психологічних потреб, було порушено питання про те, як слід вшановувати і визнавати ветеранів.¹⁸² Один з респондентів стверджував, що частиною визнання їхньої служби є надання їм пріоритету в суспільстві.¹⁸³ Незважаючи на значну кількість жінок у збройних силах, ветеранів, як правило, називають у чоловічому роді. Існувало припущення, що більшість з тих, хто повернеться, будуть солдатами-чоловіками, чиї партнерки візьмуть на себе обов'язки з догляду за ними. Це не означає, що депутати не знали про участь жінок у військовій службі, але було помітно, що жоден депутат не згадав про особливі потреби жінок або ЛГБТІ в процесі реінтеграції. Про занепокоєння щодо гарантій зайнятості говорили з точки зору ролі «годувальника», яка зазвичай асоціюється з маскулінністю, тоді як про зміну ролі жінок-ветеранів прямо не говорили.

Таким чином, маскулінізація ветеранської ідентичності посилює занепокоєння щодо відродження гендерних стереотипів. Одна з депутаток пояснила це так:

"У лютому 2022 року була повна єдність: нікого не хвилювало, чи ти чоловік, чи жінка, чи третя стаття. Всіх поважали за те, що вони захищали країну. Тому мені здається, що знову ж таки, коли наше українське суспільство стикається з цим викликом і необхідністю виживати... всі ці гендерні стереотипи, всі ці розмови про те, де місце жінки, а де місце чоловіка, відмітаються... Але все змінюється, коли ця екзистенційна загроза вщухає, і є небезпека, що в суспільстві буде відкат назад. На мою думку, є великий ризик, що обиратимуться «наші хлопці», які захищали нас на фронті, а серед жінок матимуть шанс бути обраними лише ті, які теж були на фронті на керівних посадах. А жінки, які просто були там, виконували свою роботу як політики чи керівники на рівні місцевого самоврядування чи ще десь, чи матимуть вони якісь шанси? Тому що мілітаризоване суспільство - це все одно, в стереотипному розумінні, чоловіче суспільство".¹⁸⁴

Таким чином, щоб запобігти відступу від гендерної рівності, політика щодо ветеранів повинна враховувати потреби різних категорій ветеранів, таких як жінки, чоловіки та ЛГБТІ-люди. Крім того, важливо визнавати військовослужбовців, які не брали участі в активних бойових діях, а також перебували на допоміжних посадах.

Загалом, питання, пов'язані з реінтеграцією ветеранів, наразі перебувають на порядку денному уряду, зокрема, Міністерства соціальної політики та Міністерства у справах ветеранів. Так, комітет з питань «соціальної політики та захисту прав ветеранів» продовжує активно проводити консультації з ветеранською спільнотою на цю тему. Однак гендер ще не став помітним елементом ветеранської політики.¹⁸⁵

Психосоціальна підтримка

У багатьох контекстах психологічний вплив конфлікту не береться до уваги при плануванні реконструкції та відновлення. Однак Україна є досить унікальною в тому сенсі, що психологічний вплив війни активно обговорювався і, схоже, знайшов своє відображення в пріоритетах реконструкції серед народних депутатів. Багато з них визначили психологічну підтримку населення як ключовий пріоритет реконструкції та відновлення. Один депутат наголосив на необхідності зосередити увагу на безпеці людей і соціальній згуртованості, пояснивши, що "відновлювати потрібно не інфраструктуру, а людей. Психічне здоров'я має бути пріоритетом, а громадський простір має бути організований таким чином, щоб сприяти гармонії, тому що наше суспільство дуже травмоване, і воно буде ставати ще гіршим".¹⁸⁶ Тут варто зазначити, що соціальна згуртованість і психосоціальна підтримка пов'язані між собою з точки зору їхнього внеску в процес відновлення.

Існував загальний консенсус щодо важливості психологічних і психіатричних послуг для ветеранів. Один з депутатів підкреслив, що належна інтеграція неможлива без суттєвої підтримки у сфері психічного здоров'я та подолання посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Травма може виникнути не лише через бойовий досвід, але й через пристосування до життя з інвалідністю. Респонденти закликали зробити акцент на «психологічній адаптації та навчанні за принципом "рівний-рівному"». ¹⁸⁷ Інший народний депутат підкреслив важливість соціальних працівників, що спеціалізуються на підтримці ветеранів, які могли б допомогти ветеранам з усіма соціальними та психологічними потребами. Як підкреслив один з народних депутатів, швидка і масштабна демобілізація, особливо якщо вона буде однією з умов потенційного перемир'я, може призвести до значних проблем.¹⁸⁸

Однак депутати знову сформулювали адвокацію психологічних потреб ветеранів у маскулінізованій манері. Подолання гендерних розбіжностей у підтримці психічного здоров'я буде важливим з огляду на різноманітність досвіду чоловіків і жінок під час війни, а також з огляду на гендерні норми та очікування при розробці програм. Попередні дослідження свідчать про те, що реакція на травму має гендерні відмінності, як з точки зору специфічних потреб, так і доступу до послуг. Стереотип про чоловіків як «хоробрих» або «сильних» може стати бар'єром для чоловіків, які звертаються по допомогу.¹⁸⁹ Як визнав один з респондентів, це також може вплинути на чоловіків, які не служили: "Чоловіки, які залишаються в цивільному житті, також травмовані, тому що, з одного боку, вони [відчувають], що повинні першими йти захищати країну, а з іншого боку, у них є робота, економічне бронювання від мобілізації [звільнення від мобілізації через роботу, яку вони займають]. Це дуже складно".¹⁹⁰

Міністерство у справах ветеранів вже набрало понад 1000 нових соціальних працівників, які допомагають ветеранам перейти від військової служби до статусу ветерана. Народні депутати виступали за збільшення кількості спеціалізованих соціальних працівників, які могли б надавати допомогу в соціальних, сімейних та юридичних питаннях, а також підтримувати сім'ї ветеранів. Однак було незрозуміло, наскільки пріоритетним є гендерне навчання для працівників, які надають підтримку.

Соціальна напруженість у середньостроковій перспективі

Під час і після війни рівень домашнього насильства має тенденцію до зростання.¹⁹¹ Існує кореляція між ПТСР серед колишніх військовослужбовців і гендерно зумовленим насильством. Дослідження, проведене в США, показало, що серед військовослужбовців, які повернулися з Афганістану з ПТСР, рівень насильства з боку інтимних партнерів зріс на 27%.¹⁹² Крім того, як зазначалося вище, соціальні норми можуть перешкоджати чоловікам звертатися за консультацією або до механізмів підтримки. Таким чином, занепокоєння щодо соціальної напруженості співіснує зі зростаючою потребою в психосоціальній підтримці, в тому числі для ветеранів.

Майже всі депутати висловили занепокоєння можливістю насильства після завершення активної фази бойових дій, яке може набувати різних форм, включаючи домашнє насильство. Також було загальне визнання важливості запобігання насильству. Шість респондентів відзначили ризик зростання домашнього насильства після повернення солдатів до цивільного життя, а інші підкреслили ризик зростання кримінального насильства. Дійсно, один народний депутат намалював дуже похмуру картину, передбачивши, що

«[п]ерш за все, після війни збільшиться кількість різних сутичок, помсти, побутових суперечок через чоловіків, які дізнаються про те, що їхні дружини пішли від них до інших чоловіків... Крім того, у деяких людей буде депресія, почнеться пошук винних, можливе насильство проти місцевих чиновників, можновладців, бізнесменів, як спонтанне, так і організоване».¹⁹³

Крім того, один з народних депутатів висловив занепокоєння, що ветерани можуть відчувати розчарування, якщо помітять відсутність змін у ставленні суспільства до національної ідентичності. Це було проілюстровано наступним сценарієм: "[Ви] приїжджаєте до рідного Львова і чуєте навколо себе російську мову. Люди просто хочуть застрелитися. Вони думають: «Це те, за що я боровся?»»¹⁹⁴ Кілька депутатів прямо назвали психосоціальну підтримку заходом запобігання самоушкодженню та насильству. Як підкреслив один з них: «Щодо ветеранів і травм, на це потрібно звернути особливу увагу... це живі люди, і вони можуть діяти по-різному в будь-який момент».¹⁹⁵ Як зазначив один з респондентів, буде "півмільйона ветеранів, і деякі з них травмовані з ПТСР, багато зброї в руках, багато травмованих людей. Тому, звичайно, є такі ризики".¹⁹⁶ Депутати також визнали можливість зростання підліткового насильства, пов'язуючи його з впливом соціальних мереж. Крім того, вони попередили про насильство щодо мігрантів, якщо, «коли вони приїжджають, вони не будуть належним чином інтегровані».¹⁹⁷ Загалом, депутат визнав, що виклики в середньостроковій перспективі можуть бути пов'язані з міграцією:

"Українцям, швидше за все, доведеться змиритися з тим, що нам доведеться формувати нову міграційну політику і запрошувати, або думати про те, кого ми готові запросити, працювати в Україні, тому що нам будуть потрібні люди для відбудови. Структура населення вже змінилася всередині країни. Але

вона також може змінитися за рахунок інших національностей чи меншин. І це також буде викликом для українців, тому що багато років вони жили, як і в Польщі, як моноетнічна держава. Цей момент також стосується цінностей. Але для українців, насправді, характерно досить швидко адаптуватися, тому що ми завжди жили на кордоні, біля поділу світу на цивілізацію і тероризм".¹⁹⁸

Через поширеність травм у суспільстві один з депутатів висловився за те, щоб приділяти більше уваги заохоченню неагресивної поведінки між громадянами загалом: «Єдине, чого я дійсно хочу для всіх нас - це стати менш агресивними у взаємодії один з одним».¹⁹⁹

Запобігання суспільній напруженості, в тому числі тій, що може призвести до насильства, вимагає постійних інвестицій у соціальну згуртованість та інклюзивну реконструкцію. Деякі ініціативи вже проводять життєво важливу роботу в цьому напрямку, наприклад, Українська спільнота практиків діалогу працює в регіонах з великою кількістю ВПО для заохочення діалогу між приймаючими громадами та ВПО, а також всередині самих громад ВПО. Їхня робота також включає психосоціальну підтримку.²⁰⁰ Важливість інтеграції психосоціальної підтримки або усвідомлення травми в програми соціальної згуртованості виявилася цінною стратегією в інших контекстах.²⁰¹ Хоча під час повернення ветеранів зі служби може зростати соціальна напруженість, такі ініціативи, як програми реінтеграції на рівні громад, які підкреслюють «життєво важливу роль громад у підтримці переходу ветеранів до цивільного життя», матимуть важливе значення для підтримання соціальної згуртованості.²⁰² Такі ініціативи можуть також відповісти на занепокоєння чотирьох респондентів, які підкреслили необхідність «інклюзивного ставлення» до ветеранів, особливо до ветеранів з інвалідністю.

Визнання депутатами можливості виникнення суспільної напруги після завершення активної фази бойових дій свідчить про далекоглядність парламентарів і підтримку превентивних заходів, які можна було б запровадити вже у воєнний час. Це можуть бути послуги, спрямовані на подолання домашнього насильства, ініціативи з налагодження діалогу в громаді, а також заходи, спрямовані на інтеграцію мігрантів, які можуть прибути в Україну для участі у відбудові.

Участь ветеранів у політиці

Опитування 2023 року показало, що 78% українців вітали б створення політичної партії на чолі з ветеранами, а 37% підтримали ідею балотування ветеранів як членів існуючих політичних партій.²⁰³ Цілком можливо, що з того часу ці цифри змінилися, але вони відображають нинішній високий рівень народної підтримки українських військових. Відповідаючи на питання, чи може бути створена ветеранська партія в майбутньому, багато респондентів вважали, що це можливо, хоча існували розбіжності в думках щодо її форми та впливу. Дехто погоджується з тим, що вплив військових у політиці може бути більшим, але не саме як «ветеранів». За словами одного з респондентів, це пов'язано з тим, що «на ветеранів, на жаль, дивляться як на людей, які мають певні фізичні вади...[що] впливає на їхню здатність бути повноцінними членами цього суспільства».²⁰⁴ Один з народних депутатів вважає, що на базі кількох відомих бригад Збройних сил України можна було б сформувати окрему політичну силу.²⁰⁵

Аналогічно, інший респондент вважає появу ветеранської партії або партій дуже ймовірною, але зазначає, що це залежатиме від кількох факторів, зокрема, від їхньої політики та фінансової підтримки. Вони прогнозують, що це може бути партія різної політичної орієнтації, або зосереджена на «озброєнні армії, розвитку армії, поверненні території», або зосереджена на «розвитку бізнесу, ветеранських спільнот, братерства і так далі».²⁰⁶ Інші не були впевнені, стверджуючи, що це можливо, але залежатиме від політичного ландшафту після завершення активної фази бойових дій. Ще один вважає це малоймовірним, але зазначає, що було б краще, якби ветерани були «інтегровані в інші політичні сили».²⁰⁷ Однак один респондент попередив, що, використовуючи приклад Хорватії²⁰⁸, «політично ветеранська партія - це складна історія», члени якої можуть «лобіювати квоти для ветеранів на виборах, під час реконструкції, в транспорті, скрізь», представляючи дилему, яку наступному парламенту або уряду доведеться ретельно вирішувати.²⁰⁹

Досвід попередніх воєн свідчить, що ветеранські групи часто стають потужними політичними силами. Однак в Україні наразі дуже мало чинних депутатів з військовим минулим. Для порівняння, відсоток членів Конгресу США з військовим досвідом становив щонайменше 70% у 1965-1975 роках, а зараз він знизився до трохи менше 20%.²¹⁰ Громадський рух «Чесно» виступає за залучення ветеранів до політики через їхні унікальні навички (такі як лідерство, кризовий менеджмент та стратегічне бачення), а також впевненість у тому, що вони будуть діяти в інтересах України. З цією метою Рух «Чесно» у партнерстві з Посольством Нідерландів в Україні організував тренінг, спрямований на посилення голосу ветеранів у політиці.²¹¹ Рух «Чесно» також звернув увагу на тенденцію Росії залучати ветеранів так званої «спеціальної військової операції» до управління державою, що має на меті посилити націоналістичні настрої та забезпечити лояльність у російській владній вертикалі. Тому вона рекомендувала Україні розробити стратегію залучення ветеранів як елементу національної оборони.²¹²

Можливості та виклики для гендерної трансформації

Повномасштабне вторгнення, незважаючи на руйнування, які воно спричинило, також сприяло створенню нових можливостей для жінок. Для деяких жінок-депутатів повномасштабне вторгнення відкрило можливості для визнання та поваги до їхніх особливих навичок.²¹³ Одна з депутаток розповіла, що в перші тижні повномасштабного вторгнення вона сумнівалася в доцільності продовження своєї попередньої роботи з гендерних питань. Однак, «коли відбулася деокупація Бучі і ми побачили наслідки окупації, воєнні злочини... і масове сексуальне насильство», досвід її та її команди у боротьбі з домашнім насильством виявився життєво важливим для початку роботи над «пошуком механізмів допомоги жертвам сексуального насильства, вчиненого росіянами».²¹⁴ Це призвело до розробки Закону «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій».²¹⁵ Далі вона пояснила, що це дало їй «певне відчуття того, як [вона] може бути корисною» і стало засобом зв'язку з її планами на період до 2022 року щодо її ролі в парламенті.²¹⁶ Інший народний депутат згадав питання компенсації за втрати і травми,

пов'язані з війною, яке має гендерний вимір: сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, і невпевненість у тому, що партнер потрапив у полон, зачіпає обидві статі, але більшість українців, які страждають від цього, швидше за все, є жінками. Народний депутат відзначила складність "широкої теми відшкодування матеріальної та моральної шкоди: сексуальне насильство, тривале очікування рідних з полону - те, що не можна оцінити в матеріальному сенсі. Це не зруйнована половина будинку, це зруйноване людське життя".²¹⁷ Водночас, у Реєстрі збитків для України (RD4U), запущеному у квітні 2024 року у співпраці з Радою Європи, є також деякі категорії постраждалих, які, ймовірно, є чоловіками, наприклад, постраждалі від примусової праці або служби, з огляду на примусовий призов (переважно чоловіків) з тимчасово окупованих територій до російської армії.²¹⁸

Двоє народних депутатів звернули увагу на те, що за час повномасштабного вторгнення кількість малих підприємств, відкритих жінками, значно зросла. Цьому сприяли грантові програми Міністерства економіки. Як зазначила одна з респонденток, «наша статистика показує, що більше жінок залишаються економічно активними, і більше жінок обирають гранти на нові справи, ніж чоловіки».²¹⁹ Ці гранти надають нові можливості для підприємництва та розвитку навичок. Державна підтримка у вигляді навчання та подальшого фінансування була названа важливою для забезпечення безперервності бізнесу для жінок після закінчення початкових грантів.²²⁰

Хоча наведені вище приклади були специфічними можливостями, що виникли під час повномасштабного вторгнення, процес відновлення, за умови належного підходу, може створити можливості для трансформацій у всіх аспектах суспільних відносин. Однак для цього необхідно, щоб голоси жінок були почуті протягом усього процесу. Одна жінка визнала, що активна участь у воєнних діях дала жінкам хороші позиції для подальшої активної участі в політиці та суспільстві:

"Існує рівень місцевого самоврядування, де жінки, як правило, беруть участь у всьому. Існує високий рівень жіночих організацій, різних об'єднань, особливо зараз, жінок, які, наприклад, є матерями або дружинами загиблих [солдатів]. У нас дуже активні жінки, і багато з них дійсно дуже активні в громадському секторі. Жінки будуть ще більш активними. Тому я впевнена, що жінки не втратять свій шанс тут, тому що чоловіки, напевно, не будуть настільки активними в цьому".²²¹

Деякі респондентки висловили сподівання, що політична активність жінок, яка зросла з 2014 року, продовжиться і після завершення активної фази бойових дій:

"Якщо жінки під час повномасштабного вторгнення і під час Революції Гідності показали, що вони можуть це робити, вони компетентні... Я дуже хочу, щоб вони залишалися видимими і їхня думка була частиною рішення після, сподіваємось, перемоги або хоча б відновлення якогось нормального життя. Це дуже важливо".²²²

Враховуючи, що жінки, ймовірно, становитимуть більшість дорослого населення після завершення активної фази бойових дій, це питання піднімалося як особливо актуальне. Як пояснив один з народних депутатів, «у нас буде набагато більше жінок, ніж чоловіків, і чоловіки будуть частіше отримувати поранення і травми... Жінки де-факто стануть основним елементом ринку праці в нашій країні».²²³ Ще один зауважив, що

"Дуже важливо розуміти, що відновлення соціальної та дитячої інфраструктури - це, в першу чергу, економіка країни та доступ жінок до працевлаштування. Сприяння участі жінок на ринку праці матиме вирішальне значення для поживлення економіки".²²⁴

Депутати погодилися з тим, що гендерна рівність є цінністю в українському суспільстві. Як зазначила одна жінка-депутат, «мені здається, що у нас немає іншого шляху», окрім як прийняти гендерну рівність.²²⁵ Однак деякі респонденти також визнали, що стереотипи щодо ролі жінки в домашньому господарстві та догляді за дітьми все ще існують. Як підкреслила жінка-депутат, «жінок все ще в багатьох випадках вчать, що вони повинні дбати насамперед про свою сім'ю, що не завжди добре поєднувати роботу і сім'ю».²²⁶ Також обговорювалися ініціативи, спрямовані на подолання стереотипів, такі як гендерно-орієнтоване бюджетування. Депутати висловили сподівання, що відновлення та реконструкція можуть відкрити вікно для стійких перетворень на місцевому рівні, в тому числі у сфері гендерної рівності. За словами одного з депутатів:

"Це може бути повне перезавантаження. Відбудова охоплює різні політики, такі як гендерно-орієнтоване бюджетування, інклюзія, переосмислення публічного простору, урбаністика... Крім того, кошти мають бути розподілені більш рівномірно. Підряди мають отримувати не лише великі компанії, і тим більше не іноземні, які виводять гроші з країни, а місцевий та національний бізнес, що необхідно для досягнення мультиплікативного ефекту та зростання громади".²²⁷

Таким чином, процес відновлення та реконструкції створює вікно можливостей для подолання гендерної нерівності та дискримінаційних гендерних норм. Інклюзивний процес відбудови, в якому серйозно сприймаються голоси різних жінок і груп ідентичностей, може краще запобігти відкату від завоювань воєнного часу у сфері рівності.

Частина 3: Переоцінка ролі депутата

Повномасштабне вторгнення змінило ставлення деяких респондентів до їхньої ролі як депутатів. Як і решта населення України, депутати зазнали серйозного психологічного впливу повномасштабного вторгнення. Невдовзі після початку повномасштабного вторгнення українські спецслужби підтвердили, що отримали розвідувальну інформацію про плани російських сил, спрямовані проти політичних, громадських та релігійних лідерів, державних службовців усіх рівнів, вчителів української мови, літератури та історії, митців та інтелектуалів, а також військових ветеранів.²²⁸ Тому в перші дні і тижні після повномасштабного вторгнення всі державні службовці, включно з народними депутатами, виконували свої обов'язки зі значним особистим ризиком.

Один з респондентів описав, як іноді буває важко придушити емоції під час участі в політичних дискусіях про вторгнення. Вони пояснили, що це не впливало на їхню працездатність, але чинило додатковий тиск. Багато респондентів описали період одразу після початку повномасштабного вторгнення як «виснажливий», а також те, що вони «просто бігли на адреналіні», очікуючи психологічних і фізичних наслідків у майбутньому.²²⁹

Жінки, зокрема, підкреслили труднощі, пов'язані з тим, як бути матір'ю та депутатом під час війни. Одна з респонденток розповіла про почуття провини, яке вона відчувала, коли організовувала евакуацію своїх дітей за кордон, а сама залишалася в Україні. Вона розповіла, як виправдовувала розлуку зі своєю дитиною (яка запитувала її, хто вона - мати чи депутат), пояснюючи: «Я мати, але через службу, яку я маю, я хочу зробити все можливе, щоб ти повернулася і продовжувала бути матір'ю».²³⁰ Інший народний депутат описав, як об'єдналися страхи за особисту та сімейну безпеку:

"По-перше, 24 лютого ми дізналися, що ті народні депутати, які перебувають під санкціями Росії з 2019 року - а також наші сім'ї - потрапили до списку на розстріл... 24 лютого у мене, як у матері, була дуже складна дилема: рятувати своїх дітей чи йти до парламенту, який на той момент здавався, що ось-ось розвалиться, і все було схоже на те, що він може розвалитися. Звісно, я вирішила піти, бо розуміла, що без 226 голосів за введення надзвичайного стану країни не буде. Хоча я була матір'ю, я розуміла, що несу відповідальність не тільки за своїх дітей, але й за всіх дітей в країні, яку я вирішила представляти".²³¹

Дві жінки-депутатки народили під час повномасштабного вторгнення, а одна з них зазначила, що дефіцит сну, характерний для батьків, посилювався через попередження про повітряні нальоти та часті поїздки до сховища. Однак одна жінка-депутат пояснила, що бажання захистити майбутнє своєї дитини посилювало її рішучість захищати свою країну:

Я народила дитину під час авіанальоту... Коли ти приносиш дитину додому і кожні кілька годин чуєш авіанальоти, ти розумієш, що ти готова все розірвати,

ти готова все поставити на карту, щоб дитина не жила в таких умовах. Я думаю, що це позиція кожної жінки. Тому я думаю, що нам усім треба просто багато працювати".²³²

Отже, хоча повномасштабне вторгнення ускладнило виклик батьківства, воно також надало депутатам нове відчуття мети, коли справа дійшла до опору російській агресії. Цікаво, що хоча четверо респондентів-чоловіків також є батьками, лише один чоловік згадав про своїх дітей, не вдаючись у такі ж деталі, як його колеги-жінки.

атомість чоловік-депутат сформулював дилему як вибір між парламентською роботою та бажанням вступити до лав збройних сил:

"Звичайно, перед кожним тут стояв вибір: залишитися і працювати в парламенті чи одягнути форму і піти на фронт. Але недієздатний парламент, я думаю, це те, на що розраховував Путін, щоб не можна було приймати жодних рішень і він міг сказати, що в Україні немає легітимної влади. Тому наше завдання, зрештою, і обов'язок, і відповідальність народних депутатів - бути на роботі і ухвалювати всі необхідні закони".²³³

Дійсно, стратегією російського режиму було зобразити Україну як дисфункціональну та хаотичну, намагаючись делегітимізувати її демократично обраний уряд,²³⁴ при цьому депутати чітко усвідомлювали важливість забезпечення функціонування парламенту.

Різні реакції депутатів щодо батьківства та військової служби можна пояснити гендерними очікуваннями щодо обов'язків жінок з догляду та ролі чоловіків як захисників. Є повідомлення, які вказують на те, що гендерні очікування щодо жінок як основних опікунів посилювалися під час війни.²³⁵ Ці очікування можуть створювати додатковий тиск на жінок на державних посадах, що проявляється у добре усталеній концепції «подвійного зв'язку», згідно з якою очікується, що жінки-лідери будуть виглядати одночасно турботливими та компетентними (хоча ці дві якості розглядаються як суперечливі).²³⁶

Взаємодія з групами поза парламентом

Багато депутатів говорили про підтримку збройних сил і населення як з точки зору почуття солідарності, так і мети. Деякі взяли на себе додаткову роботу як волонтери, а інші наголосили, як повномасштабне вторгнення надало додаткового сенсу вже існуючим завданням. Як пояснила одна жінка-депутат:

«Для таких депутатів, як я, які зосереджуються на міжнародній діяльності, повномасштабне вторгнення стало пробудженням, коли я усвідомила, що саме для цього я прийшла до цього парламенту. Воно додало нового виміру, нового імпульсу моїй роботі, і 2022-2023 роки, мабуть, були найактивнішими роками за весь час мого перебування на посаді».²³⁷

Одна депутатка зазначила, що у своїй парламентській роботі їй було важко «знайти якісь опори, на які можна було б спертися, оскільки політика дуже хаотична, дуже складна, заплутана, від зовнішньої до внутрішньої».²³⁸ Однак вона розповіла, наскільки важливою для неї була робота з жіночими організаціями громадянського суспільства, підкресливши, що «це насправді найпозитивніші сторони моєї роботи як депутатки, тому що таким чином можна задовольнити безпосередні потреби людей». Інша респондентка детально розповіла, як вона займалася волонтерством з перших днів повномасштабного вторгнення, зокрема їздила на передову, щоб краще зрозуміти повсякденні проблеми «як цивільного населення, так і військових». Ще двоє розповіли про те, як їхні партійні офіси перетворилися на «центри координації допомоги».²³⁹

Однак один депутат від опозиції висловив невдоволення через нібито відсутність можливостей. На відміну від інших респондентів, які описували роботу 24/7, цей депутат висловив почуття розчарування – або навіть нудьги – через різке скорочення обсягу роботи з питань, що виходять за рамки безпеки, якими вони зазвичай займаються:

«Багато комітетів взагалі не мають роботи, тому комітет збирається раз на місяць, бо нема над чим працювати. Все звелось до питань «війни» та «бюджетів»... Ті, хто не виконує міжнародну роботу, ті, хто не входить до спеціалізованих комітетів (наприклад, з питань національної безпеки), ті, хто не знайшов собі заняття, нудьгують».²⁴⁰

Хоча їхня робота з волонтерства для підтримки військових була для них важливою, відсутність рутини в парламенті також викликала негативні почуття. Інший респондент зазначив, що традиційна роль депутата у посередництві інтересів стала менш актуальною, ніж до повномасштабного вторгнення:

«Коло питань, що розглядаються, звузилось: якщо раніше це були економічні питання та конкуренція між різними групами інтересів, то з війною це мобілізація, зовнішня політика, національна безпека та бюджет. У цих питаннях немає «гри» зацікавлених сторін. Є просто позиція головнокомандувача, і всі її підтримують. Іншими словами, роль депутата як людини, яка симпатизує чи не симпатизує позиціям та інтересам певних зацікавлених сторін, фактично зникла».²⁴¹

Вплив повномасштабного вторгнення на сприйняття депутатами своєї ролі значною мірою залежав від їхньої спеціалізації: ті, хто займався національною обороною, міжнародною дипломатією та економічним плануванням, повідомляли про більший попит на свої навички, ніж ті, хто працює в інших сферах.

Єдність у перші місяці після повномасштабного вторгнення

Серед респондентів склалася загальна думка, що протягом перших кількох місяців повномасштабного вторгнення в українському парламенті панувала «повна єдність». Багато депутатів згадували цей період як відсутність «політики» – у негативному сенсі, як позерство, розбрат та конкуренція – оскільки всі учасники були об'єднані у справі захисту країни. Як згадував один респондент, «у перші місяці роботи парламенту після повномасштабного вторгнення всі рішення приймалися консенсусом за згодою всіх лідерів фракцій... Усі розуміли загрозу, і не було жодних питань щодо того, що потрібно виконувати свій обов'язок».²⁴² Звучали слова про почуття гордості та полегшення, коли депутати зрозуміли, що більшість їхніх колег, незважаючи на будь-які попередні політичні розбіжності, на початку повномасштабного вторгнення доповіли парламенту про прийняття необхідного законодавства про надзвичайні ситуації: «Був страх, що з'явиться недостатньо депутатів».²⁴³ Загалом, відчуття єдності було найпоширенішим спогадом серед депутатів з періоду одразу після початку повномасштабного вторгнення Росії:

«Спочатку це був лютий... коли пріоритети повністю зникли. Був лише один пріоритет: вижити, зрозуміти, що відбувається... Потім, у березні, почали з'являтися чіткіші цілі. Цілі полягали в тому, щоб вижити за допомогою наших партнерів, мобілізувати допомогу – мобілізувати її всередині суспільства. Суспільство дуже швидко об'єдналося та почало робити все можливе, і наші міжнародні партнери дуже сильно відреагували на цю дію, на це «діяння» з боку українського суспільства. Без цієї дії не було б жодної реакції».²⁴⁴

Однак, хоча респонденти згадували єдність та соціальну згуртованість як ключові цінності в процесі відбудови, було висловлено певне занепокоєння щодо відходу від політичного консенсусу, який панував у початковий період повномасштабного вторгнення. Один депутат зазначив, що підтримувати єдність суспільства стає все складніше через посилення антагонізму щодо уряду через військовий призов.²⁴⁵ Більше того, деякі депутати висловили стурбованість тим, що надзвичайний стан може бути використаний для приховування проблем у суспільстві або уникнення відповідальності за їх невирішення. Натомість інший депутат вважав, що повномасштабне вторгнення створило можливості для більш відповідального управління: імператив мобілізації всіх національних ресурсів на оборону створив поштовх для депутатів надати пріоритет підзвітності, щоб українці «більше ніколи не чули історій про жадливу корупцію».²⁴⁶

Результати дослідження показують, що, попри початкову єдність одразу після повномасштабного вторгнення, деякі риси регулярного парламентського життя та політичної конкуренції повертаються. Після завершення надзвичайного стану та можливості організації виборів, склад та пріоритети наступного парламенту, ймовірно, будуть сформовані успадкованим опором російському вторгненню.

Висновки

Інтерв'ю з українськими парламентарями демонструють стійкість демократичних інститутів і громадянського суспільства під час повномасштабного російського вторгнення. Неминуча пріоритетність питань оборони та безпеки і зосередженість на задоволенні нагальних потреб населення призвели до депріоритизації деяких довгострокових політичних ініціатив, таких як адміністративна, фінансова, освітня, екологічна та культурна реформи, а також реформа освіти. Однак ініціативи, спрямовані на зміцнення мовного суверенітету та національної ідентичності, продовжують отримувати підтримку. Вступ до ЄС та НАТО також був названий серед ключових пріоритетів. Водночас повномасштабне вторгнення дало поштовх для дискусій щодо низки заходів, спрямованих на забезпечення рівності, таких як законопроект про цивільне партнерство або запровадження виборчих гендерних квот.

Депутати продовжують свою роботу, незважаючи на те, що разом з рештою населення України відчувають негативний психологічний вплив повномасштабного вторгнення. Серед депутатів-жінок і депутатів-чоловіків, незалежно від партійної приналежності та регіональних розбіжностей, зберігається консенсус щодо важливості оборони. Так само всі депутати поділяють пріоритети реінтеграції ветеранів, психосоціальної підтримки та трансформаційного відновлення. Однак у них були розбіжності в думках щодо того, як інклюзія, гендерна рівність та довгострокова стійкість мають бути впроваджені на політичному та оперативному рівнях. З одного боку, гендерна рівність іноді розглядалася у вузькому сенсі як участь жінок у військовій службі. З іншого боку, депутати, які брали активну участь у гендерній адвокації, підходили до цього питання з більш широкої перспективи, визнаючи зміни в гендерних ролях - у політиці, на робочих місцях, у громадянському суспільстві та вдома - пов'язані з повномасштабним вторгненням. Жоден з депутатів не обговорював, як чоловіки можуть взяти на себе ролі, які зазвичай визначаються як фемінізовані.

Повномасштабне вторгнення відкрило новий політичний простір для недостатньо представлених громад, у тому числі для жінок, надаючи можливість для консолідації гендерних перетворень. Однак потенціал для відкату назад залишається, якщо цей прогрес не буде інституціоналізовано в процесі реконструкції та відновлення. Гендерні упередження зберігаються і можуть посилитися, якщо не буде вжито заходів для їх подолання. Обмеження на виїзд за кордон під час надзвичайного стану призвело до хвилі відставок серед жінок в органах місцевого самоврядування, створивши прогалину в політичному представництві жінок, на виправлення якої може піти багато років.

Депутати вважали, що планування відновлення та реконструкції має бути централізованим у виконавчій гілці влади. Незважаючи на те, що як депутати, так і громадянське суспільство наполегливо вимагали інклюзивного відновлення, втілення цих зобов'язань на практиці залишається складним завданням. Однак серед позитивних кроків - нове законодавство про публічні консультації та тісна взаємодія з громадянським суспільством, про що повідомила

більшість депутатів.

Депутати підкреслили безліч способів підтримки ветеранів, включаючи можливості працевлаштування та розвитку бізнесу, забезпечення житлом, підтримку в разі інвалідності та психологічну реабілітацію. Водночас, депутати запропонували, щоб ця підтримка надавалася у спосіб, який не створює напруженості між ветеранами та іншими членами суспільства, які можуть відчувати себе виключеними з пільгових категорій. Після того, як вибори стануть можливими, ймовірність того, що значна кількість ветеранів отримає місця в наступному парламенті (або навіть сформує власну політичну партію), оцінюється як висока.

Незважаючи на велику кількість жінок в українській армії, типовим образом захисника чи ветерана все ще залишається образ чоловіка, що свідчить про ризик відтворення гендерних стереотипів, особливо з огляду на те, що жінки беруть на себе додаткові обов'язки з догляду за членами сім'ї ветерана. Проте вкрай важливо забезпечити, щоб у процесі реінтеграції застосовувався гендерно чутливий та міжсекторальний підхід, який би задовольняв потреби всіх ветеранів незалежно від статі. Водночас, як підкреслили деякі депутати, життєво важливим буде подальше залучення громадянського суспільства до процесу реінтеграції. Це також має включати визнання ролі, яку відіграють інші сектори суспільства, окрім військових, зокрема жінок, які підтримують громаду в різний спосіб, або тих, хто добровільно присвятив свій час підтримці цілей оборони.

Порядок денний з питань ЖМБ не є рамковою програмою або інструментом, який є основним у діяльності парламенту. Хоча деякі депутати брали активну участь у програмах з питань ЖМБ, інші були мало обізнані з відповідними резолюціями. Деякі депутати висловили скептичне ставлення до порядку денного або через делегітимізацію ООН серед українців через її уявну неефективність, або через переконання, що залучення жінок до переговорів з Росією може бути контрпродуктивним. Різниця в думках щодо ЖМБ свідчить про ізолюваність підходу, який міг би виграти від кращого розуміння того, як резолюції можуть бути використані для сприяння залученню жінок у різні способи, окрім адвокації участі жінок у переговорах на високому рівні - наприклад, шляхом кращого розуміння творчих способів, якими жінки можуть долучатися до зміцнення стійкості та згуртованості громад. Хоча багато депутатів визнали, що жіночі ОГС беруть активну участь у реалізації порядку денного, більш тісна взаємодія між депутатами та жіночими ОГС може забезпечити можливості для визначення пріоритетності ініціатив у сфері ЖМБ.

Одним із ключових пріоритетів, визначених депутатами, було психічне здоров'я та психосоціальна підтримка. Було чітко визнано, що послуги в цій сфері потрібні в усіх секторах суспільства: на рівні громад, як центральний елемент ветеранської політики, а також для державних службовців. Україна є досить унікальною в цьому відношенні, оскільки розмови про психічне здоров'я відбуваються під час повномасштабного вторгнення, і існує загальне визнання того, наскільки важливі ці послуги. Знову ж таки, життєво важливим є застосування гендерно-чутливого підходу при розробці та наданні психосоціальних послуг, який враховуватиме гендерні очікування, що можуть бути перешкодою для звернення за

допомогою, особливо серед чоловіків, а також унікальний та гендерно зумовлений досвід пережитої психологічної травми.

Депутати визнали, що соціальна згуртованість має бути пріоритетом у світлі розколів, які з'явилися в українському суспільстві після повномасштабного вторгнення, наприклад, через різний досвід переміщення. Вони також поділилися занепокоєнням щодо можливості зростання домашнього насильства, а також міжособистісного та кримінального насильства після завершення активної фази бойових дій. Раннє усвідомлення депутатами такої можливості дає можливість інтегрувати превентивні заходи в планування реконструкції та відновлення, включаючи психосоціальну підтримку, задоволення потреб внутрішньо переміщених осіб та громад, які їх приймають, а також посилення зусиль з протидії домашньому насильству.

Критичним критерієм стійкості демократії буде те, наскільки добре процес реконструкції та відновлення слугуватиме інтересам усіх громад і наскільки депутати будуть наполягати на інклюзивності, прозорості та підзвітності. Цього можна досягти шляхом збільшення кількості жінок на політичних посадах та в органах державного управління, впровадження гендерно-орієнтованого бюджетування та забезпечення участі жінок як безпосередніх учасників у процесах прийняття рішень.

Посилання

- ¹ Enloe, C. (2023) Twelve Feminist Lessons of War. Footnote Press
- ² Randall-Schab, M. (2022) WFD's framework for engaging in fragile and conflict-affected contexts https://www.wfd.org/sites/default/files/2022-11/framework_for_engaging_in_fcac_summary_version_november_2022.pdf
- ³ Makonyola, C. and Randall-Schab, M. Transformational programming at WFD: conceptual exploration, forthcoming
- ⁴ [Russia vs Ukraine military comparison 2025](#) Statista
- ⁵ [Ukraine Refugee Crisis: Aid, Statistics and News | USA for UNHCR](#)
- ⁶ Ibidem.
- ⁷ Ibidem.
- ⁸ UN Women (2024) Closing the Gender Gap in Humanitarian Action in Ukraine. <https://reliefweb.int/report/ukraine/closing-gender-gap-humanitarian-action-ukraine>.
- ⁹ The Parliamentary Centre and the Agency for Legislative Initiatives (2025) [Experience of male and female parliamentarians during martial law in Ukraine](#) [ali](#) [experience](#) [male](#) [female](#) [eng-1.pdf](#).
- ¹⁰ Weinberg, A. (2015) Psychology of Democracy: Of the People, By the People, For the People. American Psychology Association.
- ¹¹ Frizell, J. Muliavka, V. Obinger, H. Schmitt, C. (2025) War, Solidarity and Welfare Attitudes: Survey Evidence from the War in Ukraine, Journal of European Public Policy, pp. 1–29, <https://doi.org/10.1080/13501763.2025.2463640>.
- ¹² Bleibleh, S. and Awad, J. (2020) Preserving Cultural Heritage: Shifting Paradigms in the Face of War, Occupation, and Identity, Journal of Cultural Heritage 44, pp. 196–203, <https://doi.org/10.1016/j.culher.2020.02.013>.
- ¹³ Ebel, F. and Khudov, K. (2023) Ukrainians are breaking ties with their Russian language, Washington Post, 28th July <https://www.washingtonpost.com/world/2023/07/28/ukrainians-are-breaking-their-ties-with-russian-language/>.
- ¹⁴ Kulyk, V. (2023) National Identity in Time of War: Ukraine after the Russian Aggressions of 2014 and 2022. Problems of Post-Communism, 71:4, pp. 296–308. <https://doi.org/10.1080/10758216.2023.2224571>.
- ¹⁵ NDI (2023) January 2023 poll: Opportunities and challenges facing Ukraine's democratic transition. <https://www.ndi.org/publications/ndi-january-2023-poll-opportunities-and-challenges-facing-ukraines-democratic>.
- ¹⁶ BBC (2024) How Can the Media Represent LGBTQI+ Communities in More Effectively in Ukraine? <https://www.bbc.co.uk/mediaaction/documents/bbc-media-action-lgbtqi-ukraine-project-briefing-english.pdf>
- ¹⁷ BBC (2024) Changing Gender Roles in Conflict in Ukraine: A Research Study <https://www.bbc.com/mediaaction/publications-and-resources/research/briefings/europe/ukraine/gender-perceptions>.
- ¹⁸ Martsenyuk, T. (2022) To be or not to be: Attitudes of Ukrainian society about gender equality and diversity after Russia's invasion of Ukraine, 6th September. https://ukrainian-studies.ca/2022/09/06/to-be-or-not-to-be-attitudes-of-ukrainian-society-about-gender-equality-and-diversity-after-russias-invasion-of-ukraine/?fbclid=IwAR32FAnJ9VdWSMjmbWev2KmVThWdXFHsVkcukf_YLnsUD-i5JgNQJqTTQ-c.
- ¹⁹ Newman, E. (2014) Understanding Civil Wars: Continuity and Change in Intrastate Conflict, London: Routledge.
- ²⁰ Hodunova, K. (2025) Ukraine passes resolution on elections when there is 'sustainable peace' at 2nd attempt, Kyiv Independent, 25th February, <https://kyivindependent.com/parliament-passes-resolution-on-elections-when-there-is-sustainable-peace-at-2nd-attempt/>.
- ²¹ Yadav, P. (2021) Can Women Benefit from War? Women's Agency in Conflict and Post-Conflict Societies, Journal of Peace Research 58: 3, pp.449–461, <https://doi.org/10.1177/0022343320905619> pp.3

-
- ²² Meintjes, S., Anu, P. and Turshen, M. (2002) *The Aftermath: Women in Post-Conflict Transformation*, London: Zed Books.
- ²³ Wood, E.J. (2008) 'The Social Processes of Civil War: The Wartime Transformation of Social Networks', *Annual Review of Political Science*. 11: 1, pp. 539–61.
- ²⁴ Berry, ME, (2018) *War, Women, and Power: From Violence to Mobilization in Rwanda and Bosnia-Herzegovina*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ²⁵ Yadav, P (2021) Can Women Benefit from War? Women's Agency in Conflict and Post-Conflict Societies, *Journal of Peace Research* 58: 3, pp.449-461, <https://doi.org/10.1177/0022343320905619>
- ²⁶ Tripp, AM. (2016) Women's Movements and Constitution Making after Civil Unrest and Conflict in Africa: The Cases of Kenya and Somalia, *Politics & Gender* 12:1, pp.78–106, <https://doi.org/10.1017/S1743923X16000015>.
- ²⁷ Hadzic, D. and Tavits, M. (2021) Wartime Violence and Post-War Women's Representation, *British Journal of Political Science* 51:3, pp.1024–39, <https://doi.org/10.1017/S0007123419000619>.
- ²⁸ Doosje B., Moghaddam, F.M., Kruglanski, A.W. De Wolf, A. Mann, L. Feddes, AR (2016) Terrorism, Radicalization and De-Radicalization, *Current Opinion in Psychology* 11, pp. 79–84.
- ²⁹ UNWomen (2024) Closing the Gender Gap in Humanitarian Action in Ukraine. <https://reliefweb.int/report/ukraine/closing-gender-gap-humanitarian-action-ukraine>.
- ³⁰ Ibidem. p. 5.
- ³¹ Ibidem.
- ³² Kostiuchenko, T., Martsenyuk, T. and Oksamytna, S (2015) Women Politicians and Parliamentary Elections in Ukraine and Georgia in 2012, *East/West: Journal of Ukrainian Studies* 2:2, pp. 83–110.
- ³³ Darden, J.T., Henshaw, A. and Szekely, O. (2019) *Insurgent Women: Female Combatants in Civil Wars*, Georgetown University Press
- ³⁴ Sokolova, H. (2020) How Ukraine's Gender Quotas Work in Practice. Open Democracy. 25th November. <https://www.opendemocracy.net/en/odr/ukraine-gender-quotas/>.
- ³⁵ Chirillo, G, Daiir, Z, Kovryzhenko, O. Savelii, S (2019) Gender Analysis of Ukraine's Electoral and Political Process, IFES. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES-Gender-Assessment-Ukraine-v1-2019-09-30-Eng.pdf>.
- ³⁶ Ibidem.
- ³⁷ Dvornichenko, D. (2025) Women's Participation in Politics in Ukraine. GMF. <https://releasepeace.org/womens-participation-in-politics-in-ukraine/>.
- ³⁸ Equal Futures: Ukraine. <https://www.equalfuture-eurasia.org/womens-representation-in-politics-and-public-administration/ukraine>.
- ³⁹ Farber, K. (2023) Right to Resist: How War Changed Ukraine's Feminist Movement. Open Democracy. <https://www.opendemocracy.net/en/odr/war-with-russia-changed-ukraine-feminist-movement/>.
- ⁴⁰ UNFPA (2018) Masculinity Today: Men's Attitudes to Gender Stereotypes and Violence against Women. https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Masculinity%20Today%20Men%27s_Report.pdf.
- ⁴¹ Strelnyk, O. (2025) The Feminist Movement in War Torn Ukraine: Challenged and Opportunities. ZOIS, 6th February <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/the-feminist-movement-in-war-torn-ukraine-challenges-and-opportunities>.

-
- ⁴² BBC (2024) Changing Gender Roles in Conflict in Ukraine: A Research Study <https://www.bbc.com/mediaaction/publications-and-resources/research/briefings/europe/ukraine/gender-perceptions>.
- ⁴³ Hrysiuk, D. (2024) How many women are defending Ukraine against Russia's invasion, Official Website of Ukraine. 26th March. <https://war.ukraine.ua/articles/how-many-women-are-defending-ukraine-against-russia-s-invasion/>.
- ⁴⁴ Bukkvoll, T. and Bruntland Steder, F. (2023) War and Willingness to Resist and Fight in Ukraine, Problems of Post-Communism 71:3 pp. 245-258, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10758216.2023.2277767#d1e116><https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10758216.2023.2277767#d1e116>.
- ⁴⁵ Forbes Ukraine (2023) "50 лідерок України" ["50 female leaders of Ukraine"], <https://forbes.ua/ratings/50-liderok-ukraini-01052023-13380>.
- ⁴⁶ Kvinna Kvinna (2023) A Feminist Response to the Recovery of Ukraine <https://kvinnatillkvinna.org/publications/a-feminist-response-to-the-recovery-of-ukraine/>.
- ⁴⁷ Lutsevch, O. (2024) Ukraine's Wartime Recovery and the Role of Civil Society, Chatham House <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2024-06/2024-06-05-ukraine-wartime-recovery-role-civil-society-lutsevych.pdf>.
- ⁴⁸ Frizell et al., War, Solidarity and Welfare Attitudes.
- ⁴⁹ Elnitsky, C.A. and Kilmer, R.P. (2017). Facilitating reintegration for military service personnel, veterans, and their families: An introduction to the special issue. American Journal of Orthopsychiatry, 87:2 pp. 109–113. <https://doi.org/10.1037/ort0000252>
- ⁵⁰ Kyselova, T. and Landau, D.M. (2025) Ukrainian Visions of Peace: (Re-) Shaping Peace Through Victory, International Negotiations 30:1, pp.13-24 https://brill.com/view/journals/iner/30/1/article-p13_3.xml pp.21
- ⁵¹ Наприклад, у березні 2025 року український суд засудив дружину російського солдата на підставі перехопленого телефонного дзвінка, в якому вона заохочувала його до сексуального насильства над українськими жінками. Солдат, про якого йдеться, а також кілька інших осіб також були заочно засуджені за сексуальне насильство над українськими цивільними особами та військовополоненими як жіночої, так і чоловічої статі. ZMINA (2025) Росіянки заочно засуджені за підбурювання чоловіка-військовослужбовця до зґвалтування жінок. 10 травня. <https://zmina.info/en/news-en/russian-woman-sentenced-in-absentia-for-urging-soldier-husband-to-rape-women/>
- ⁵² UNFPA (2024) Men in detention face sexual torture amid war in Ukraine <https://www.unfpa.org/news/men-detention-face-sexual-torture-amid-war-ukraine>.
- ⁵³ "Росія — це велика тюрма", — Голова Інституту національної пам'яті про системність застосування сексуального насильства проти українських чоловіків ["Russia is a Big Prison": the Head of the Institute of National Remembrance Comments on the Systematic Use of Sexual Violence Against Ukrainian Men], Slidstvo.Info, 25 March 2024, <https://www.slidstvo.info/warnews/rosiia-tse-velyka-tiurma-holova-instytutu-natsionalnoi-pam-iati-pro-systemnist-zastosuvannia-seksualnoho-nasylstva-proty-ukrainskykh-cholovikiv>.
- ⁵⁴ Ukrainian NAP on UNSCR 1325 (2020-2025) <https://1325naps.peacewomen.org/wp-content/uploads/2024/04/Updated-NAP-1325-until-2025-Edited-English-version.pdf>.
- ⁵⁵ Interview 13.
- ⁵⁶ Tsymbalyuk, D. and Zamuruieva, I. (2022) Why We as Feminists Must Lobby for Air Defence for Ukraine, Open Democracy. <https://www.opendemocracy.net/en/odr/ukraine-russia-war-feminists-we-must-lobby-for-air-defence/>.
- ⁵⁷ Interview 15.
- ⁵⁸ Interview 10.

⁵⁹ Council of Europe Office in Ukraine (2024) Public Support to Decentralisation Reform in Ukraine Reaches 77%, 18th November. <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/public-support-to-decentralisation-reform-in-ukraine-reaches-77->.

⁶⁰ Gradus Research and Centre for Economic Recovery, Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – Дванадцята хвиля дослідження [Migration and Socio-political Attitudes During Russia's Full-scale War Against Ukraine – Twelfth Round of Research], October 2022, https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf.

⁶¹ Інтерв'ю 2.

⁶² Інтерв'ю 1.

⁶³ Інтерв'ю 1.

⁶⁴ Інтерв'ю 4.

⁶⁵ Постанова Верховної Ради України про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, національних парламентів держав світу щодо засудження порушення прав корінних народів у Російській Федерації та на тимчасово окупованих нею територіях України [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on the Appeal to the United Nations, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, the NATO Parliamentary Assembly, the OSCE Parliamentary Assembly, and national parliaments of the world on condemning the violation of the rights of indigenous peoples in the Russian Federation and on the temporarily occupied territories of Ukraine], 30 May 2019, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2734-VIII#n9>.

⁶⁶ Інтерв'ю 6.

⁶⁷ Інтерв'ю 16.

⁶⁸ Інтерв'ю 2.

⁶⁹ Інтерв'ю 12.

⁷⁰ Baker, S. (2023) Ukraine is rushing uniforms for female soldiers after complaints that poor-fitting men's clothing are holding them back on the battlefield, Business Insider, 17th July. <https://www.businessinsider.com/ukraine-rushing-women-uniforms-after-sizing-infection-complaints-military-war-2023-7>.

⁷¹ Verkhovna Rada, Проект Закону про внесення змін до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України щодо вдосконалення механізмів забезпечення військової дисципліни, запобігання і протидії проявам дискримінації та сексуальним домаганням [Draft Law on Amendments to the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine and the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine regarding the improvement of mechanisms for ensuring military discipline, preventing and countering manifestations of discrimination and sexual harassment], 21 February 2025, <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/55783>.

⁷² Verkhovna Rada, Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" щодо забезпечення рівних прав жінки та чоловіка на звільнення з військової служби під час дії воєнного стану, якщо обое з подружжя проходять військову службу і мають дитину (дітей) віком до 18 років [Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service" to ensure equal rights of women and men to be released from military service during martial law if both spouses serve in the military and have a child (children) under the age of 18], 30 April 2024, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44137>.

⁷³ Інтерв'ю 8.

⁷⁴ Інтерв'ю 5.

⁷⁵ Уряд України (2020) Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй 1325 щодо жінок, миру та безпеки

Uk<https://1325naps.peacewomen.org/index.php/ukraine/#:~:text=The%20NAP%20was%20developed%20through,focus%20on%20the%20ongoing%20war>.

⁷⁶ Інтерв'ю 2.

⁷⁷ Інтерв'ю 6.

⁷⁸ Інтерв'ю 16.

⁷⁹ Інтерв'ю 13.

⁸⁰ Інтерв'ю 4.

⁸¹ Інтерв'ю 9.

⁸² Інтерв'ю 3.

⁸³ Інтерв'ю 4.

⁸⁴ Інтерв'ю 1.

⁸⁵ Інтерв'ю 5.

⁸⁶ Інтерв'ю 13.

⁸⁷ Інтерв'ю 8.

⁸⁸ Forster, R., and Bell, C. (2019) Gender Mainstreaming in Ceasefires: Comparative Data and Examples, UN Women. <https://peacerep.org/wp-content/uploads/2019/08/PA-X-Spotlight-Ceasefires-Digital.pdf>.

⁸⁹ Інтерв'ю 8.

⁹⁰ Bostock, B. (2022) Putin quoted song lyrics about rape and necrophilia to explain Russia's demand from Ukraine, Business Insider, 8th February. <https://www.businessinsider.com/putin-macron-meeting-quote-obscene-lyrics-show-russia-ukraine-demands-2022-2>.

⁹¹ Інтерв'ю 8.

⁹² Інтерв'ю 8.

⁹³ Інтерв'ю 3.

⁹⁴ Інтерв'ю 15.

⁹⁵ Інтерв'ю 15.

⁹⁶ Balbon, N. (2025) Feminist Foreign Policy for Ukraine – A Case of Hardship? Ukraine–Analysen, 10th February. <https://gppi.net/2025/02/10/feminist-foreign-policy-for-ukraine-a-case-of-hardship>.

⁹⁷ Coynash, H. (2019) Ukrainian military volunteer faces search and criminal charges over video critical of President Zelensky, Human Rights in Ukraine, 29th November. <https://khpg.org/en/1574996162>.

⁹⁸ Інтерв'ю 5.

⁹⁹ Інтерв'ю 2.

¹⁰⁰ Council of Europe (2024) Congress assists Ukraine in revamping its Decentralisation Reform Concept <https://www.coe.int/en/web/congress/-/congress-assists-ukraine-in-revamping-its-decentralisation-reform-concept>.

¹⁰¹ Arends, H. Brik, T. Herrmann, B. Roesel, F. (2023) Decentralization and trust in government: Quasi-experimental evidence from Ukraine, *Journal of Comparative Economics* 51:4, pp.1356-1365. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2023.08.002>.

¹⁰² Rabinovych, M., Brik, T., Darkovich, A., Savisko, M., Hatsko, V., Tytiuk, S., & Piddubnyi, I. (2024). Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance. *Governance*, 37(4), pp.1121–1140.

¹⁰³ Council of Europe (2024) Congress assists Ukraine in revamping its Decentralisation Reform Concept <https://www.coe.int/en/web/congress/-/congress-assists-ukraine-in-revamping-its-decentralisation-reform-concept>.

¹⁰⁴ Інтерв'ю 17.

¹⁰⁵ Dvornichenko, D. (2025) Women's Participation in Politics in Ukraine, GMF. <https://releasepeace.org/womens-participation-in-politics-in-ukraine>.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Sokolova, H. (2020) How Ukraine's Gender Quotas Work in Practice. Open Democracy. 25th November. <https://www.opendemocracy.net/en/odr/ukraine-gender-quotas>.

¹⁰⁹ Інтерв'ю 2.

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ ILGA Europe (2025). Rainbow Map. <https://rainbowmap.ilga-europe.org>.

¹¹² Fratsyvir, A. and Denisova, K (2025) Police Clash with far-right protesters at LGBTQ+ film festival, Kyiv Independent, 19th April. <https://kyivindependent.com/police-clashes-with-far-right-protesters-at-lgbtq-film-festival-in-kyiv/>.

¹¹³ ЛГБТІ Україна (2024) Підтримка ЛГБТІ+ людей серед українців зростає: Шлях до повного визнання та до чого тут Іспанія. Київ відмовив у проведенні Маршу рівності в метро з міркувань безпеки, 3 лютого. <https://lgbti-consortium.org.ua/en/media/roste-pidtrymka-lgbti-sered-ukrayintsiv-shlyah-do-povnogo-vyznannya-ta-do-chogo-tut-ispaniya/>

¹¹⁴ National Democratic Institute (2023) January 2023 poll: Opportunities and challenges facing Ukraine's democratic transition. <https://www.ndi.org/publications/ndi-january-2023-poll-opportunities-and-challenges-facing-ukraines-democratic>.

¹¹⁵ Інтерв'ю 6.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Graham-Harrison, E. and Mazhulin, A (2023) War brings urgency to for LGBT rights in Ukraine, Gaudian, 5th June. <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/05/war-brings-urgency-to-fight-for-lgbt-rights-in-ukraine>.

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ New Voice Ukraine (2025) Kyiv Pride 2025 links LGBTQ+ rights to Ukraine's fight for democracy, 14th June. <https://english.nv.ua/life/kyiv-pride-2025-links-lgbtq-rights-to-ukraine-s-democratic-struggle-50522116.html>.

¹²¹ Інтерв'ю 10.

¹²² Інтерв'ю 9.

¹²³ Seleznova, V. Pinchuk, I. Feldman, I. Virchenko, V. Wang, W. Skokauskas, N (2023) The Battle for Mental Well-being in Ukraine: Mental Health Crisis and Economic Aspects of Mental Health Services in Wartime, *International Journal of Mental Health Systems*, 17(28).

¹²⁴ President of Ukraine (2023) How are you? As part of Olena Zelenska's initiative, Ukrainians will be told about the important of taking care of mental health. 24th March. <https://www.president.gov.ua/en/news/ti-yak-u-mezhah-iniciativi-oleni-zelenskoyi-ukrayincyam-rozk-81777>.

¹²⁵ Згідно з інтерв'ю з українським науковцем, який займається питаннями добробуту в Україні, після повномасштабного вторгнення в Україні різко зросло використання подкастів про добробут.

¹²⁶ UNDP (2020) Perceptions and Priorities of Ukrainian Citizens Regarding Sustainable Energy and the Environment: Analytical Report. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Report2020-En.pdf>.

¹²⁷ EU NeighboursEast (2024) Ukraine approves National Energy and Climate Plan developed with EU support, 26th June. <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/ukraine-approves-national-energy-and-climate-plan-developed-with-eu-support>.

¹²⁸ UN Environment Programme (2022) The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: A Preliminary Review. [The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: A Preliminary Review | UNEP - UN Environment Programme](https://www.unep.org/press-releases/un-environment-programme-2022-the-environmental-impact-of-the-conflict-in-ukraine-a-preliminary-review).

¹²⁹ Інтерв'ю 3.

¹³⁰ Інтерв'ю 3.

¹³¹ TELLUS, Ukraine's National Park Network, <https://www.tellusconservation.com/currentprojects>.

¹³² Інтерв'ю 11.

¹³³ Інтерв'ю 9.

¹³⁴ Kostin, A. (2024) The Russian assault on Ukraine's heritage, International Bar Association, 28th February. <https://www.ibanet.org/The-Russian-assault-on-Ukraines-heritage>.

¹³⁵ Human Rights Watch (2022) Ukraine: Russians Pillage Kherson Cultural Institutions, 20th December <https://www.hrw.org/news/2022/12/20/ukraine-russians-pillage-kherson-cultural-institutions>.

¹³⁶ Міністерство культури та стратегічних комунікацій України <https://mcsc.gov.ua/news/evakuovano-czinnosti-shhe-z-4-muzejiv-zagalom-evakuaciya-vidbulasya-u-63-zakladah-kultury/>.

¹³⁷ United Nations Ukraine (2025) Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4): February 2022-December 2024. <https://ukraine.un.org/en/290001-fourth-rapid-damage-and-needs-assessment-rdna4-february-2022-december-2024>.

¹³⁸ Lomonosova, N. Provan, A. (2023) Build Back Better for Everyone: A Feminist Perspective on Reconstruction and Recovery of Ukraine. <https://library.fes.de/pdf-files/international/21020.pdf>.

¹³⁹ Інтерв'ю 6.

¹⁴⁰ Інтерв'ю 14.

¹⁴¹ Інтерв'ю 10.

¹⁴² Інтерв'ю 12.

¹⁴³ Інтерв'ю 16.

¹⁴⁴ Інтерв'ю 4.

¹⁴⁵ Інтерв'ю 5.

¹⁴⁶ Інтерв'ю 4.

¹⁴⁷ Інтерв'ю 9.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Інтерв'ю 17.

¹⁵⁰ Інтерв'ю 12.

¹⁵¹ Ukrainian NAP on UNSCR 1325 (2020-2025) <https://1325naps.peacewomen.org/wp-content/uploads/2024/04/Updated-NAP-1325-until-2025-Edited-English-version.pdf>.

¹⁵² Інтерв'ю 9.

¹⁵³ Інтерв'ю 6.

¹⁵⁴ Інтерв'ю 16.

¹⁵⁵ Інтерв'ю 12.

¹⁵⁶ Інтерв'ю 3.

¹⁵⁷ Інтерв'ю 12.

¹⁵⁸ Інтерв'ю 1.

¹⁵⁹ Інтерв'ю w 19.

¹⁶⁰ Інтерв'ю 2.

¹⁶¹ Інтерв'ю 18.

¹⁶² Медіа-центр (2024) Робота Платформи з гендерного мейнстрімінгу та інклюзії у відновленні: Досягнення минулого року та майбутні пріоритети, 18 вересня. <https://mediacenter.org.ua/the-work-of-the-platform-for-gender-mainstreaming-and-inclusion-in-recovery-achievements-of-the-past-year-and-future-priorities/>.

¹⁶³ Hrytsenko, H. (2025) Some aspects of recovery in Ukraine: how gender-sensitive is it?, Гендер в Деталях, [Gender in Detail] https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/english-literature-on-genden-in-ukraine/some-aspects-of-recovery-in-ukraine-how-gender-sensitive-is-it.html#_edn6.

¹⁶⁴ Спільнота практиків діалогу України. See: <https://www.dialogueukraine.org/en>.

¹⁶⁵ Інтерв'ю 9.

¹⁶⁶ Інтерв'ю 14.

¹⁶⁷ Інтерв'ю 11.

¹⁶⁸ Інтерв'ю 6.

¹⁶⁹ Інтерв'ю 17.

¹⁷⁰ CSO Meter (2024) Ukraine: Parliament adopted new Law on Public Consultations <https://csometer.info/updates/ukraine-parliament-adopted-new-law-public-consultations>.

¹⁷¹ Folke Bernadotte Academy (2025) Ukraine's Critical Journey: Effective Veteran Reintegration <https://fba.se/en/newspress/News/2023/ukraines-critical-journey-effective-veteran-reintegration/>.

¹⁷² Odarchenko, K. (2024) Will War Veterans Dominate Ukraine's Post-War Leadership, 11th September. <https://cepa.org/article/will-war-veterans-dominate-ukraines-post-war-leadership>.

¹⁷³ Ibidem.

¹⁷⁴ Інтерв'ю 16.

¹⁷⁵ Інтерв'ю 4.

¹⁷⁶ Український ветеранський фонд, <https://veteranfund.com.ua/analytics/analiz-potreb-ta-problem-veteraniv-ta-veteranok-za-2024-rik/>.

¹⁷⁷ Інтерв'ю 2.

¹⁷⁸ Інтерв'ю 10.

¹⁷⁹ Інтерв'ю 8.

¹⁸⁰ Інтерв'ю 7.

¹⁸¹ Інтерв'ю 5.

¹⁸² Інтерв'ю 15.

¹⁸³ Інтерв'ю 10.

¹⁸⁴ Інтерв'ю 4.

¹⁸⁵ Hrytsenko, H. (2025) Some aspects of recovery in Ukraine: how gender-sensitive is it?, Гендер в Деталях, [Gender in Detail] https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/english-literature-on-genden-in-ukraine/some-aspects-of-recovery-in-ukraine-how-gender-sensitive-is-it.html#_edn6.

¹⁸⁶ Інтерв'ю 11.

¹⁸⁷ Інтерв'ю 10.

¹⁸⁸ Інтерв'ю 4.

¹⁸⁹ Riley, H. (2023) Men and Psychosocial Support Services Programming, XCEPT Briefing Note, <https://www.xcept-research.org/breaking-cycles-of-conflict-addressing-male-conflict-trauma/>.

¹⁹⁰ Інтерв'ю 8.

¹⁹¹ Swaine, A. (2018) Conflict-related Violence Against Women: Transforming Transition, Cambridge University Press.

¹⁹² Kyle, T. Williamson, E. Thandi, G. Borschmann, R. Oram, S. Howard, LM (2015) A Systematic Review of Mental Disorders and Perpetration of Domestic Violence among Military Populations. Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology 50, pp. 1329–46.

¹⁹³ Інтерв'ю 14.

¹⁹⁴ Інтерв'ю 12.

¹⁹⁵ Ibidem.

¹⁹⁶ Інтерв'ю 17.

¹⁹⁷ Інтерв'ю 17.

¹⁹⁸ Інтерв'ю 10.

¹⁹⁹ Інтерв'ю 8.

²⁰⁰ Див.: веб-сторінка Спільноти практиків діалогу України: <https://www.dialogueukraine.org/en>.

²⁰¹ Catholic Relief Services (2022), Strengthening trauma awareness and social cohesion in Great Jonglei, South Sudan: A Case Study on the Impact of Social Cohesion Programming, <https://www.crs.org/our-work-overseas/research-publications/strengthening-trauma-awareness-and-social-cohesion-greater>

²⁰² Ця програма була підтримана в рамках Стратегії співпраці Швеції з Україною у сфері реконструкції та реформ на 2023-2027 роки, а також у співпраці з Академією Фольке Бернадотта та Організацією Об'єднаних Націй.

²⁰³ Інтерв'ю 8.

²⁰⁴ Інтерв'ю 3.

²⁰⁵ Ibidem.

²⁰⁶ Інтерв'ю 4.

²⁰⁷ Інтерв'ю 5.

²⁰⁸ Після війни за незалежність Хорватії (1991-1995 рр.) ветеранські організації протягом п'яти років мали дуже тісні зв'язки з правлячою партією, отримуючи фінансування з державного бюджету, а також різні привілеї, такі як право купувати автомобілі без сплати мита і податків, медичне страхування, допомогу на дітей, стипендії та інші форми підтримки. Водночас вони виступали проти розслідування воєнних злочинів хорватських військ, у тому числі на території Боснії. Після поразки на виборах 2000 року політичної сили, пов'язаної з ветеранами, ці організації вдалися до радикальних протестів з метою делегітимізації нового уряду. Sharon, F. (2003) Contentious politics in Croatia: The war veterans' movement, in *Uncivil Society? Contentious Politics in Post-Communist Europe*, edited by Kopecky P. and Mudde C. (London: Routledge).

²⁰⁹ Інтерв'ю 17.

²¹⁰ Desiler, D. (2022). New Congress will have a few more veterans, but their share of lawmakers is still near a record low, Pew Research Centre, 7th December. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/12/07/new-congress-will-have-a-few-more-veterans-but-their-share-of-lawmakers-is-still-near-a-record-low/>.

²¹¹ NGO "Chesno" (2024) From service to leadership: CHESNO launches program to empower veteran voices in politics, 26th December. <https://www.chesno.org/en/post/6300>.

²¹² Byeloshenko, A. (2025) Чому українська політика потребує ветеранів [Why Ukrainian politics needs veterans]. Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, 21st February. <https://dif.org.ua/article/chomu-ukrainska-politika-potrebue-veteraniv-alla-beloshenko>.

²¹³ Interview 6.

²¹⁴ Інтерв'ю 12.

²¹⁵ Global Survivors Fund (2024) Ukraine adopts law to recognise and provide reparations to survivors of conflict-related sexual violence, <https://www.globalsurvivorsfund.org/latest/articles/ukraine-adopts-law-to-recognise-and-provide-reparations-to-survivors-of-conflict-related-sexual-violence>.

²¹⁶ Інтерв'ю 12.

²¹⁷ Інтерв'ю 6.

²¹⁸ Strelnikov, A. and Kunyzykj, O. (2025) How Russia recruits troops in occupied Ukrainian territories, 19th April. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/en/how-russia-recruits-troops-in-occupied-ukrainian-territories/a-72289013>.

²¹⁹ Інтерв'ю 6.

²²⁰ Інтерв'ю 8.

²²¹ Інтерв'ю 11.

²²² Інтерв'ю 13.

²²³ Інтерв'ю 1.

²²⁴ Інтерв'ю 8.

²²⁵ Інтерв'ю 2.

²²⁶ Інтерв'ю 10.

²²⁷ Інтерв'ю 14.

²²⁸ Petrenko, R. (2024) Russian “kill lists” targeted teachers, journalists, priests, says Ukraine's intelligence head. Ukrainska Pravda, 23th November, <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/11/23/7485978>.

²²⁹ Інтерв'ю 4.

²³⁰ Інтерв'ю 13.

²³¹ Інтерв'ю 10.

²³² Інтерв'ю 1.

²³³ Інтерв'ю 7.

²³⁴ Oksamytna, K. (2023) Imperialism, supremacy, and the Russian invasion of Ukraine. Contemporary Security Policy, 44(4), 497–512.

²³⁵ BBC (2024) Changing Gender Roles in Conflict in Ukraine: A Research Study <https://www.bbc.com/mediaaction/publications-and-resources/research/briefings/europe/ukraine/gender-perceptions>.

²³⁶ Jamieson, K. H. (1995) Beyond the Double Bind: Women and Leadership. New York: Oxford University Press.

²³⁷ Інтерв'ю 4.

²³⁸ Інтерв'ю 8.

²³⁹ Інтерв'ю 19.

²⁴⁰ Інтерв'ю 1.

²⁴¹ Інтерв'ю 14.

²⁴² Інтерв'ю 7.

²⁴³ Інтерв'ю 13.

²⁴⁴ Інтерв'ю 4.

²⁴⁵ Інтерв'ю 15.

²⁴⁶ Інтерв'ю 6.

Westminster Foundation for Democracy (WFD) is the UK public body dedicated to supporting democracy around the world. Operating internationally, WFD works with parliaments, political parties, and civil society groups as well as on elections to help make political systems fairer, more inclusive and accountable.

www.wfd.org

Scan here to sign up to WFD news

Westminster Foundation for Democracy is an executive Non-departmental Public Body sponsored by the Foreign, Commonwealth & Development Office.

Foreign, Commonwealth
& Development Office